

Derybų su ES ir Lietuvos dalyvavimo ES institucijų veikloje koordinavimo bei Lietuvos stojimo į ES socialinių ir ekonominių pokyčių tyrimo programa

LIETUVOS INTEGRACIJOS Į ES ĮTAKA ŪKIŲ RESTRUKTŪRIZAVIMUI

Ataskaita

Tyrimo vadovė: dr. Irena Kriščiukaitienė

**Darbo vykdytojai: dr. Irena Krisciukaitiene
dr. Antanina Tamošaitienė**

Vilnius, 2003

T u r i n y s

	psl.
Santrauka	3
Įvadas	8
Tyrimo metodologija	9
1. Lietuvos žemės ūkio vystymosi pagrindiniai bruožai	10
2. Lietuvos ūkių struktūra	17
3. Smulkių žemės ūkio produkcijos gamintojų esamos gamybinės, ekonominės ir socialinės situacijos įvertinimas	23
4. Lietuvos valstybės paramos ir ES bendrosios žemės ūkio ir struktūrinės kaimo vystymo politikos reikšmė smulkių ūkių restruktūrizavimo procesui paspartinti	28
5. ES paramos įtaka smulkių ūkių ekonominiams rezultatams ir restruktūrizavimui	32
6. Pagrindinės kliūtys smulkių ūkių žemės ūkio produkcijos gamintojams ES teikiamai paramai įsisavinti	39
7. Išvados ir siūlymai	41
8. Panaudota literatūra	46
Summary	47

Ši studija yra atlikta Europos Komiteto prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės užsakymu, vykdant Derybų su ES ir Lietuvos dalyvavimo ES institucijų veikloje koordinavimo bei Lietuvos stojimo į ES socialinių ir ekonominių pokyčių tyrimo programą. Ją taip pat bendrafinansavo Danijos užsienio reikalų ministerijos vietinės priešįstojiminės paramos programa ."

Santrauka

Pagrindinis šio darbo tikslas – įvertinti smulkių žemės ūkio produkcijos gamintojų esamą situaciją, taip pat šalies ir ES teikiamos finansinės paramos poveikį ūkių restruktūrizavimui, ekonominei bei socialinei būklei, atsižvelgiant į gamybos sąlygas ir ūkio tipą.

Analizėje remtasi 1998–2002 metų ūkių ekonominiais rodikliais, prognozuota narystės ES 2004–2005 metų laikotarpiu tiesioginių išmokų ir kompensacinės paramos iš ES struktūrinių fondų įtaka smulkių ūkių pajamoms, atsižvelgiant į pagrindinių materialinių išteklių ir žemės ūkio produktų kainų pokyčius.

Lietuvoje žemės ūkyje vyrauja smulkūs, iki 10 ha, ūkiai. Jie sudaro beveik 83 proc. visų ūkių ir užima 35 proc. dirbamų žemės ūkio naudmenų. Šalies smulkūs ūkiai žemės ūkio produkciją gamina dvigubai didesniame žemės ūkio naudmenų plote, negu ES šalių smulkūs ūkiai. Analizuojant ūkių dydžio pokyčius matyti, kad Lietuvoje daugėja ūkių, dirbančių 10 ir daugiau ha žemės ūkio naudmenų, tačiau išlieka gana daug 3–10 ha ūkių – 128 tūkst. (46 proc.). Pastarasis skaičius mažai kinta.

Ūkininkų ūkiai dar mažai specializuoti. Pagal ES valstybėse narėse taikomus ūkių specializacijos tipus šalyje daugiausia (69 proc.) yra mišrios gamybos su vyraujančia galvijininkyste (52,4 proc.) ir augalininkyste (16,4 proc.) ūkių. Siauros specializacijos ūkiai kuriasi lėtai. Pastaruoju metu jų daugėja tik pieno gamyboje, sodininkystėje ir daržininkystėje.

Smulkūs ūkiai, iki 10 ha, pagamina apie 30 proc. bendrosios žemės ūkio produkcijos vertės nuo visos gamybos apimties: 3,1–10 ha ūkių dalis sudaro 26 ir iki 3 ha - apie 4 proc. Smulkių ūkių bendrojoje žemės ūkio produkcijoje didesnę dalį sudaro tie produktai, kurių kainos rinkoje yra didesnės: pienas, daržovės ir bulvės.

Šalies ūkininkų sudėtis pagal amžių yra gana nepalanki. Pagal registracijos duomenis, daugiau nei 60 proc. ūkininkų yra 60 metų ir vyresni. Tik 8 proc. ūkininkų yra jaunesni nei 40 m. amžiaus. Apibendrinus įvairių šaltinių duomenis nustatyta, kad stambiuose ūkiuose ūkininkauja jaunesnio, smulkiuose - vyresnio amžiaus kaimo gyventojai. Ūkių šeimininkai iki 45 metų amžiaus 3–10 ha ūkių grupėje sudaro apie 11, stambių ūkių grupėje – 28 proc. Pensinio amžiaus ūkininkaujantieji iš žemės ūkio naudmenų hektaro pelno gauna 20–22 proc. mažiau negu 35–45 metų amžiaus ūkių šeimininkai.

Ūkių ekonominės veiklos analizė pagal ūkio dydį ir dirbamos žemės našumą rodo, kad smulkių ūkių ekonominė bei socialinė padėtis negerėja. Nespecializuotuose smulkiuose ūkiuose vyrauja dalinis ūkio narių užimtumas ir neefektyvus darbas, todėl gaunamos pajamos iš žemės ūkio veiklos yra tokios menkos, kad nėra galimybių ūkio plėtotei, o tuo pačiu ir ūkio narių socialiniam saugumui. Dalinio užimtumo ūkių nariai dėl neišplėtotų kitų ekonominių veiklų kaime, senyvo amžiaus ir gebėjimų stokos dirbti rinkos sąlygomis turi menkas galimybes didinti savo pajamas derindami darbą ūkyje ir kitose veiklose.

Ūkinės veiklos palyginamoji efektyvumo analizė, atlikta remiantis žemės ūkio respondentinių įmonių duomenimis, rodo, kad smulkių ūkių pelnas 1998–2001 metų laikotarpiu mažėjo. Smulkių ūkių pajamose didelę dalį - 32–35 proc. - sudarė ne žemės ūkio veiklos pajamos, o pensijos, samdomo darbo pajamos ir kitos socialinės išmokos.

Smulkūs, iki 10 ha, ūkiai dėl mažos apimties ir neefektyvios, dažniausiai tradicinės mišrios gamybos (vyrauja dalinio užimtumo ūkiai), negali sukaupti didesnės pelno masės, todėl investicijos į žemės ūkio mašinų ir įrengimų bei gamybinių pastatų atnaujinimą, skaičiuojant žemės ūkio naudmenų hektarui, buvo 6 kartus mažesnės negu stambesniuose nei 10 ha ūkiuose.

Smulkių ūkių narių nevisiškas užimtumas, pajamų dydis, jų struktūra lemia nepakankamą vartojimą, menkas kaupimo galimybes, ekonominio aktyvumo ir verslumo stoką. Esant tokiai situacijai, prastėja darbo išteklių kokybė, mažėja galimybės integruotis į darbo rinką.

Žemdirbių padėtis turėtų pagerėti, įsisavinus numatomą 2004–2006 metais teikti ES struktūrinę paramą. Paramos, kuri tiesiogiai siejama su ūkių ekonomikos stiprinimu bei užimtumo gerinimu, pagrindinės kryptys yra investicijos į žemės ūkio valdas (212,8 mln. Lt), jaunų ūkininkų įsikūrimas (56,4 mln. Lt), alternatyvi veikla bei amatai (95,5 mln. Lt), patirties įsigijimas, mokymas, techninė parama (27,9 mln. Lt).

Bus teikiama kompensacinė, pajamų palaikymo (pagal Kaimo plėtros planą 2004 – 2006 m.) parama pusiau natūriniam ūkiams (108,8 mln. Lt) bei ūkininkaujantiems mažiau palankiose žemės ūkiui vietovėse (516,1 mln. Lt). Dalis paramos priemonių yra nukreiptos paskatinti smulkų gamintoją atsisakyti neefektyvios žemės ūkio veiklos, gerėtų ūkininkaujančiųjų amžiaus struktūra. Tai ankstyvo ūkininkų pasitraukimo iš prekinės žemės ūkio gamybos priemonė (484,9 mln. Lt). Ūkiai, turintys menkos vertės žemę, galės pasinaudoti priemone, kuri numato remti žemės ūkio paskirties žemės apželdinimą mišku (91,3 mln. Lt). Ši priemonė būtų kaip alternatyva žemės panaudojimui gaminti žemės ūkio produkciją ir sumažintų kaimo žmogaus priklausomybę nuo žemės ūkio veiklos. Ateityje tai būtų papildomų pajamų šaltinis.

Su ES naryste susijusi tiesioginių išmokų (TI) parama, turės tiesioginę įtaką ūkių gamybos rezultatams. Taikant supaprastintą tiesioginių mokėjimų schemą - 55 proc. ES TI lygio, šalies ūkininkaujantieji 2004-aisiais gautų vidutiniškai 7 kartus didesnes TI už žemės ūkio naudmenų hektarą, lyginant su 2002 metais TI. Jų dydis skirtingos specializacijos ūkiams būtų nuo 181 iki 559 Lt/ha. Ūkininkaujantiems mažiau palankiose žemės ūkiui vietovėse papildomai būtų mokamos kompensacinės išmokos nuo 163 iki 410 Lt /ha (pagal žemės našumą), ūkininkaujantiems pusiau natūrinuose ūkiuose (iki 15 ha) penkerius metus būtų mokama kasmet po 3500 Lt.

Ūkių pajamoms įtakos turės kainų didėjimas, tiesioginės išmokos bei kompensacinė parama. Prognozuojama, kad dėl žemės ūkio produktų kainų pokyčio (įvertinant ir materialinių išteklių pabrangimą), palankiose ūkininkavimui vietovėse įsikūrusių smulkių mišrios gamybos ūkių bendroji žemės ūkio produkcija 2004 metais, palyginti su 2002-aisiais, vidutiniškai padidėtų 18 proc., mažiau palankiose ūkininkavimui vietovėse – 15 proc. Ūkio pelnas su TI ir kompensacine parama pusiau natūriniam ūkiams palankiose ūkininkauti vietovėse padidėtų atitinkamai – 2, mažiau palankiose vietovėse - 4 kartus. Visose pajamose paramos dalis ūkiams sudarytų daugiau kaip 50 proc. ir siektų 660–890 Lt/ha.

Tiesioginės išmokos ir kompensacinė parama turės svarbią reikšmę smulkiems – 5–10 ha - mišrios gamybos ūkiams, kurių pagrindinė prekinė produkcija yra pienas. Šie ūkiai turės geresnes sąlygas įsigyti būtinausią šaldymo ir melžimo įrangą, kuri būtina pieno kokybei užtikrinti. Didėjant TI ir gaunant kompensacinę paramą, per keletą metų smulkūs pusiau natūriniai ūkiai galės sukaupti didesnę lėšų, būtinų ūkiui stambinti (žemei įsigyti, pastatams atnaujinimui ir statyti, technikai atnaujinti ir kt.).

Smulkių, iki 3 ha, ūkių stambėjimo procesas bus lėtas, nes šie ūkiai, gaudami tiesioginę piniginę paramą, sukaupta nedaug pelno, todėl ši parama jiems bus daugiau socialinė (išskyrus siauros specializacijos bei netradicinės žemės ūkio veiklos ūkius). Smulkių ūkių ekonominiame gyvybingumui įtakos turės kooperatyvų plėtra ir alternatyvių žemės ūkio veiklų darbo vietų kaime kūrimas.

Smulkiuose ūkiuose vyrauja dalinis ūkio narių užimtumas. Remiantis apklausos duomenimis, šių ūkių šeimininkai mano, kad perspektyviausia gauti pagrindines pajamas iš alternatyvios veiklos ir samdomo darbo. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtra kaimo vietovėse, kuriant naujas darbo vietas, yra viena svarbiausių krypčių, sprendžiant smulkių ūkių narių užimtumo bei gyvenimo kokybės klausimus. Alternatyvios ir žemės ūkio veiklos derinimas smulkiame ūkyje padeda siekti pagrindinio tikslo - gerinti ūkio narių užimtumą, kelti gyvenimo lygį ir kokybę, bei mažina priklausomybę nuo neefektyvios žemės ūkio veiklos.

Investavimas į ekonominių veiklų įvairinimą, įvertinant regionų specifiką kaimo vietovėse, paspartintų ūkių restruktūrizavimo procesą, būtų sudaromos palankesnės sąlygos smulkių ūkių nariams derinti užimtumą ūkyje su darbu kitose veiklose, o neefektyvią prekinės žemės ūkio produkcijos gamybą orientuoti į gamybą tik šeimos narių poreikiams tenkinti.

Smulkių ūkių struktūriniais pokyčiams svarbią reikšmę turės ankstyvo ūkininkų pasitraukimo iš prekinės žemės ūkio gamybos ir pieno gamybos nutraukimo rėmimas. Atsižvelgiant į išsiderėtą didelę pieno kvotą ir tinkamumo kriterijus šiai paramai gauti, priemonės įgyvendinimas turėtų vykti laipsniškai. Prognozuojama, kad 2004-2006 metais apie 20 tūkst. smulkių gamintojų atsisakys prekinės žemės ūkio produkcijos gamybos. Ūkių plėtra spartesniais tempais turėtų vykti po 2006 metų, kai ūkiai pajus paramos naudą ir žemės ūkio politikos tęstinumą bei stabilumą, kainų ir paklausos didėjimą.

Užbaigus žemės reformą, įsigalėjus žemės rinkai (atsižvelgiant į septynerių metų pereinamąjį laikotarpį žemės ūkio paskirties žemei įsigyti užsieniečiams) bei sumažėjus žemės kainos dideliame skirtume (Lietuvoje žemės ūkio paskirties žemės kaina 20–50 kartų mažesnė negu ES šalyse narėse), lyginant su kitomis ES šalimis, išsivyras palankesnės sąlygos perpirkti gamintojų teises iš neefektyvių ūkių. Tai paskatins ūkių konsolidaciją ir sudarys palankesnes sąlygas stambėti ūkiams. Žemės rinkos santykių įsigalėjimas būtų vienas svarbiausių veiksnių ūkių struktūrinius pokyčius.

Remiantis Žemės ūkio ir kaimo verslo registro atlikta anketinės apklausos apie potencialius ES bei valstybės paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtrai gavėjus duomenų analize prognozuojama, kad TI ir kompensacinei paramai gauti galėtų pretenduoti apie 70 proc. (152 tūkst. pareiškėjų) smulkių, iki 10 ha, ūkių.

Įvertinus esamą smulkių ūkių situaciją ir įvyksiančius pokyčius, Lietuvai tapus ES nare, prekybinę produkciją gaminančių smulkių, iki 3 ha, ūkių skaičius 2004-2006 metais turėtų kasmet mažėti vidutiniškai po 10 proc., 3,1 – 10 ha ūkių grupėje atitinkamai – po 5 proc., vidutinis ūkio dydis turėtų padidėti nuo 9,1 iki 11 ha.

Siekiant pagerinti smulkių ūkių narių ekonominių ir socialinių problemų sprendimą tikslinga:

- paramą sieti su prioritetinėmis ūkinės veiklos kryptimis atskiruose regionuose (orientuoti į netradicinį ūkininkavimą, kuriame vyrauja rankų darbas, auginti rinkoje turinčią paklausą produkciją: uogas, vaistinius bei prieskoninius augalus, retų veislių paukščius ir žvėrelius, plėtoti turizmą, ekologinį ūkį ir kt.);
- parama turi skatinti efektyvų darbą ir nesudaryti sąlygų nedarbo pajamoms gauti.

Ūkių restruktūrizavimui paspartinti būtini veiksmai:

- teikti kaimo gyventojams daugiau informacijos apie finansinės paramos kryptis ir šaltinius;
- aktyvinti visų veiklos rūšių (vartotojų, prekybos, paslaugų, gamybos, finansinių, socialinių) kooperatyvų steigimą;
- sudaryti kuo palankesnes sąlygas smulkių ir vidutinių įmonių plėtrai kaimo vietovėse;
- gerinti kaimo žmonių vadybinę ir kvalifikacinę pasirengimą darbui rinkos sąlygomis.

Ivadas

Paskutinis dešimtmetis ir pastarieji Lietuvos rengimosi narystei Europos Sąjungoje (ES) metai pasižymėjo reformomis tiek ekonomikoje tiek ir šalies valdyme. Narystė ES šalių bendrijoje Lietuvai kelia naujus uždavinius, kurie pirmiausiai sietini su šalies ir ypač žemės ūkio modernizavimu. Lietuva siekia paspartinti ūkio restruktūrizavimo procesą pasinaudodama šalies ir ES finansiniais ištekliais.

Lietuvos žemės ūkyje vyrauja smulkūs iki 10 ha ūkiai. Ūkių veiklos analizė rodo, kad atskiruose regionuose ūkininkaujantieji smulkiuose ūkiuose iš tradicinės žemės ūkio veiklos gaunamų pajamų neturi galimybės sukaupti reikalingų lėšų ūkio plėtrai, dalis jų negali patenkinti būtinausių šeimos narių vartojimo poreikių ir užtikrinti jų socialinio saugumo. Didėjant konkurencijai rinkoje, nemaža dalis smulkių ūkių, kurie sudaro beveik pusę registre įregistruotų ūkių, gali patirti bankrotą. Smulkių gamintojų problemos dar labiau paaštrės įstojus Lietuvai į ES, nes tapus šios bendrijos nariais svarbiausiu uždaviniu tampa ūkių konkurencingumo didinimas, jų gebėjimas dirbti ir konkuruoti produktų rinkose. ES šalių duomenys rodo, kad šiose šalyse vyksta ūkių skaičiaus mažėjimas ir jų stambėjimo procesas, tačiau tai trunka ne vieną dešimtmetį. Visos šalys siekia suformuoti racionalų ūkio dydį, kuriame būtų efektyviai panaudojami materialiniai, techniniai ir darbo ištekliai ir apsirūpinama reikiamomis pajamomis.

ES šalyse iki dabar išliko nemaži tarp regionų ekonominio išsivystymo skirtumai, kurie turėtų dar labiau padidėti, įstojus naujoms šalims. ES siekia mažinti valstybių ekonominio ir socialinio išsivystymo skirtumus, stiprinti ūkių ekonomiką įgyvendindama bendrosios žemės ūkio (BŽŪP) ir vykdomos struktūrinės politikos siekius finansinėmis priemonėmis bei koordinuojant nacionalines regionines politikas.

Nevisiškas užimtumas vyraujančiuose smulkiuose ūkiuose, didelis nedarbas formuoja kaime nepalankų socialinį foną, lemia žemą pragyvenimo lygį, didina atotrūkį tarp kaimo ir miesto gyventojų šeimų pajamų lygio bei socialinio aprūpinimo. Šios aplinkybės mažina kaimo žmonių galimybes gauti tinkamą išsilavinimą, medicinos ir komunikacijos paslaugas.

Nestabili žemės ūkio politika neleidžia siekti racionalios žemės ūkio subjektų struktūros. Užsitęsusi žemės ūkio reforma trukdo formotis žemės rinkai, o tai savo ruožtu stabdo žemės sklypų konsolidacijos ir ūkių stambėjimo procesus. Todėl kol kas šalyje vyrauja smulkūs, nekonkurencingi, mažo investicinio pajėgumo ūkiai. Smulkių ūkių perspektyvos įvertinimas reikalauja gilios silpnųjų pusių analizės. Remiantis ES šalių smulkių ūkių kitimo tempų analize bei šalies ūkių ekonominės situacijos vertinimu bus siekiama pateikti pasiūlymus smulkių ūkių problemoms spręsti.

Tyrimų metodologija

Darbo tikslas – įvertinti smulkių žemės ūkio produkcijos gamintojų esamą situaciją taip pat šalies ir ES teikiamos finansinės paramos poveikį ūkių restruktūrizavimui, ekonominei bei socialinei būklei, atsižvelgiant į gamybos sąlygas ir ūkio tipą.

Pagrindiniai uždaviniai:

- įvertinti smulkaus žemės ūkio produkcijos gamintojų vietą ir reikšmę šalies žemės ūkiui;
- įvertinti ES šalių ir šalių kandidačių esamą ūkių struktūrą;
- įvertinti smulkių ūkių gamybines, ekonomines ir socialines padėtis;
- nustatyti Lietuvos valstybės paramos įtaką smulkių ūkių plėtrai;
- įvertinti ES Bendrosios žemės ūkio ir Struktūrinės paramos įsisavinimo galimybę smulkiems ūkiams;
- nustatyti pagrindines smulkių žemės ūkio produkcijos gamintojų prisitaikymo besikeičiančioje ekonomikoje problemas ir jų sprendimo būdus.
- įvertinti Lietuvos valstybės paramos ir ES bendrosios žemės ūkio ir struktūrinės kaimo vystymo politikos reikšmę smulkių ūkių restruktūrizavimo procesui paspartinti;

Tyrimo objektas – smulkus ūkis ir jo ekonominė veikla.

Tyrimo metodika. Lietuvos, ES šalių ir šalių kandidačių žemės ūkio ekonominių rodiklių analizė apima 1997–2002 metų laikotarpį. Darbe naudoti Statistikos departamento ir ES informaciniai leidiniai, žemės ūkio respondentinių įmonių, Žemės ūkio ir Finansų ministerijų, Agrarinės ekonomikos instituto mokslo darbuotojų atliktų tyrimų, ir kt. duomenys.

Darbe naudojami lyginimo, ekspertų vertinimo, statistinio grupavimo, indeksų, netiesinio programavimo (GAMS programoje), normatyvinės analizės metodai.

Smulkaus ūkio samprata. Ūkio dydį lemia kiekvienos šalies ekonominės, gamtinės bei istorinės sąlygos. Smulkų ūkį galima apibrėžti pagal turimą žemės plotą, dirbančiųjų skaičių arba gamybos rezultata. ES šalyse fermos skirstomos į klases pagal Europos dydžio vienetus – EDV (1 EDV- 1200 eurų, tai pagamintos produkcijos vertė, atėmus kintamuosius kaštus). Lietuvoje pagal gamybos rezultatus iki 11 ha ūkiai priskirtini pačiai žemiausiai klasei – iki 2 EDV. Tai būtų smulkūs ūkiai. Statistikos departamento (SD) duomenimis įregistruotų ūkininkų vidutinis ūkio dydis yra 15,2 ha. Atsižvelgiant į ūkių ekonominį (EDU) ir vidutinį šalies ūkių dydžius, smulkiu ūkiu mūsų tyrime laikytinas iki 10 ha ūkis. Smulkius ūkius išskiriama dar į dvi kategorijas: ūkius, kurių pagrindinės pajamos yra iš žemės ūkio veiklos (žemės ūkio produktų gamybos ir jų pirminio apdorojimo bei perdirbimo) ir ūkius, kuriems žemės ūkio produkcija garantuoja pragyvenimą, nesant realios galimybės užsidirbti kituose kaimo versluose. Antrajai ūkių kategorijai priskirtini ir

tie smulkūs ūkiai, kurių pagrindinės pajamos yra samdomas darbas. Šiai ūkių kategorijai reikėtų priskirti nespacializuotus iki 3 ha ūkius. Tokie ūkiai dar vadinami socialiniais ūkiais.

Šiame darbe plačiau nagrinėjama pirmajai kategorijai priskiriamų smulkių ūkių veikla, kurie turi galimybę gaminti prekinę produkciją ir integruotis į rinką. Šiai ūkių grupei būtų priskiriami ir pusiau natūriniai ūkiai, kuriems ES numato papildomą paramą penkerius metus.

1. Lietuvos žemės ūkio vystymosi pagrindiniai bruožai

Pastarąjį dešimtmetį sparčiai besiformuojantys privačios nuosavybės santykiai pakeitė gamybos ir kaimo žmonių gyvenimo būdą. Lietuvoje žemės ūkis buvo ir išlieka svarbi gamybos šaka, kuri pusei kaimo gyventojų yra ekonominis ir socialinis gyvenimo pagrindas. Tačiau žemės ūkis išliko nepakankamai stabiliu ekonomikos sektoriumi dėl pereinamojo laikotarpio metu paveldėtų tam tikrų elementų iš ankstesnės gamybinių santykių sistemos.

Pastaraisiais metais šalyje pasiektas tam tikras makroekonomikos stabilumas, daugelis ūkio šakų sėkmingai plėtoja savo veiklą, savo pozicijas sustiprino litas. Bendrasis vidaus produktas (veikusiomis kainomis) per penkerius (1998 – 2002) metus padidėjo 16 proc. Tačiau žemės ūkio bendroji produkcija per šį laikotarpį sumažėjo beveik 30 proc. Didžiausią įtaką tam turėjo supirkimo kainų mažėjimas. Artėjant į pabaigą laikotarpiui, skirtam pasirengimui į ES, labai svarbu vykdyti tokią ekonominę politiką, kad būtų sudarytos palankios sąlygos efektyviai ūkininkauti ir konkuruoti vieningoje ES rinkoje. Sėkmingas šių klausimų sprendimas ženkliai priklauso nuo pagrindinių gamybos veiksnių – žemės, darbo ir kapitalo racionalaus naudojimo.

Žemė. Šiuo metu Lietuvoje (2003 sausio 1 d.) žemės ūkio naudmenos užima 85 proc. žemės ūkio paskirties žemės ir siekia 3,37 mln. ha. Lietuva visų žemės ūkio naudmenų žemės ūkio produkcijos gamybai nepanaudoja. Ekspertų vertinimais, bendras nepanaudojamų žemės ūkio naudmenų plotas yra 423 tūkst. ha, prekinės žemės ūkio produkcijos gamybai naudojama apie 2,5 mln. žemės ūkio naudmenų; pusę jų užima daugiametės žolės, pievos bei ganyklos. Lietuva pagal naudojamos žemės ploto dydį, tarp 13 šalių kandidačių užima apie 7 vietą, o tarp penkiolikos ES ir 13 šalių kandidačių yra aštuoniolikta. Lietuvoje ryškūs žemės ūkio naudmenų skirtumai pagal žemės kokybę, kurie sąlygoja atskiruose rajonuose žemės ūkio produktų gamybos intensyvumą bei koncentraciją. Vidurio Lietuva, kur vyrauja didesnio našumo naudmenos, yra intensyvios žemės ūkio gamybos rajonas ir sutartinės augalininkystės produkcijos iš hektaro gaunama apie 40 proc. daugiau negu ūkininkaujant vidutinėse šalies sąlygose, o mažo derlingumo žemėse augalininkystės produkcija iš hektaro tesiekia 64 proc. šalies vidurkio. Žemės tinkamumas lemia jos panaudojimo lygį žemės ūkio produkcijos gamybai. Intensyvaus ūkininkavimo rajonuose nepanaudotos žemės ūkio naudmenos sudaro apie 10 proc., kai ekstensyvaus – 38 proc.

Palankiuose žemės ūkiui rajonuose kuriasi stambesni ūkininkų ūkiai (apie 22 ha), mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse vidutinis ūkininko ūkio dydis - apie 8 ha. **Trečdalį dirbamų žemės ūkio naudmenų užima smulkūs iki 10 ha ūkiai. Smulkių ūkių, iki 10 ha, dalis visų ūkių skaičiuje apie 83 proc., naudojamoje žemėje – 35 proc., ūkių nuo 3 iki 10 ha dalis atitinkamai yra 46 ir 26 proc.**

Tolimesnėje perspektyvoje žemės ir maisto ūkio sektoriui vis didesnę įtaką darys spartėjantys globalizacijos ir rinkos liberalizavimo procesai. Užbaigus žemės reformą ir įteisinus žemės ūkio paskirties žemės nuosavybę juridiniams asmenims, suaktyvės žemės rinkos formavimasis. Savo ruožtu tai paspartins žemės ūkio restruktūrizavimo, modernizavimo bei kaimo ekonominės veiklos diversifikavimo procesus, kurie turėtų lemti ir ūkių stambėjimo procesą.

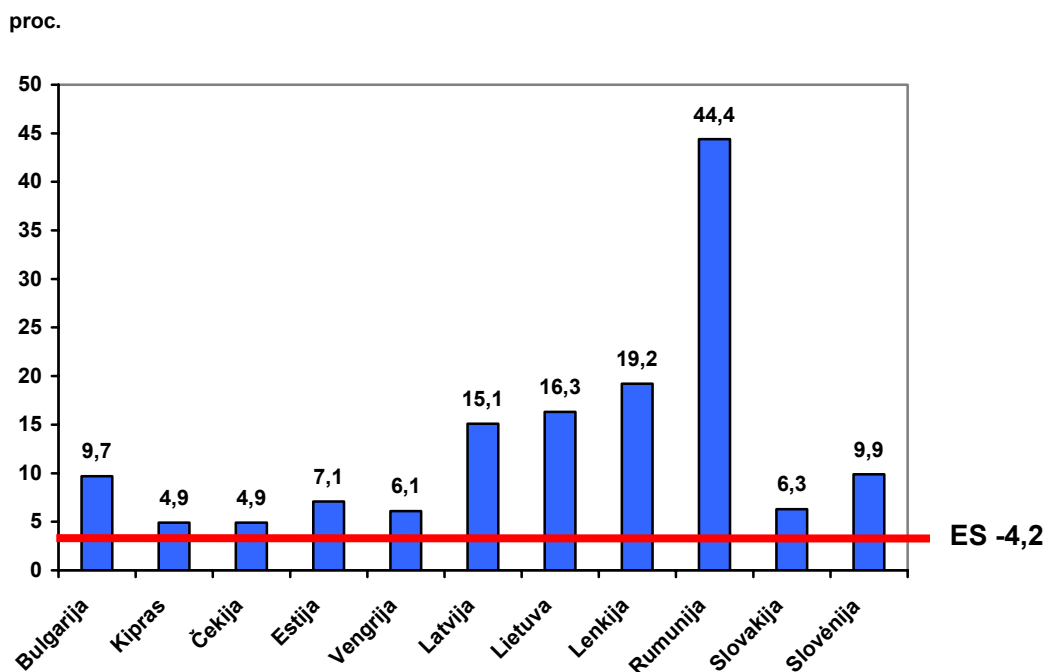
Dirbantieji. 2002 metais kaimo vietovėse gyveno 33 proc. visų šalies gyventojų. Žemės ūkyje dirba apie pusė kaimo dirbančiųjų. Per 1997–2002 metus užimtųjų žemės ūkio veikloje dalis nors ir sumažėjo nuo 20,8 iki 17,2 proc., tačiau ekonominė šalies situacija lemia kaimo gyventojų veiklos pobūdį ir žemės ūkis išlieka pagrindine veikla kaimo gyventojams (1 lentelė).

1 lentelė. Užimtieji žemės ūkyje, medžioklėje, miškininkystėje 1998-2002 metais

Rodiklis	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Vidutinis metinis užimtųjų skaičius, tūkst.	348,0	340,9	316,0	245,7	221,0	242,0
Dalis nuo visų užimtųjų, proc.	20,8	20,6	19,2	17,6	16,3	17,2

Šaltinis: Lietuvos žemės ūkis 2002. – V.: Statistikos departamentas prie LRV, 2003.

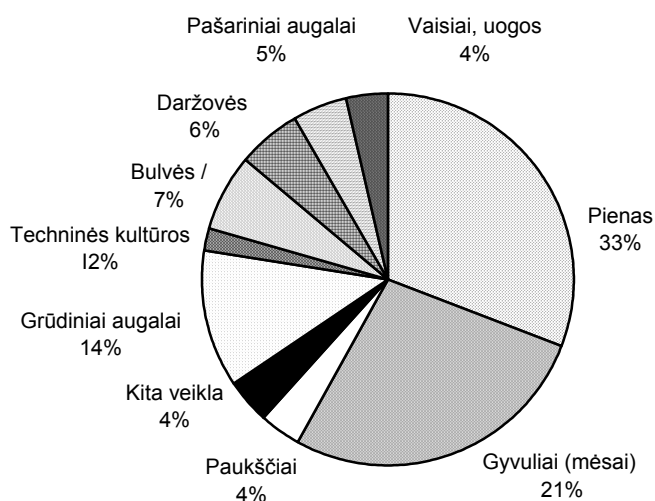
Atskirose apskrityse žemės ūkyje užimti nuo 52 iki 82 proc. visų kaimo dirbančiųjų. Žemesnis techninės pažangos lygis ir santykinai svarbesnė žemės ūkio sektoriaus reikšmė atskiruose šalies regionuose lėmė didelius užimtumo žemės ūkyje regioninius skirtumus. Lietuvos gyventojų, užimtų žemės ir miškų ūkio sektoriuje dalis, palyginti su kitomis Europos valstybėmis ir šalimis kandidatėmis į ES, yra didelė. (1 pav.). Smulkiuose, iki 10 ha, ūkiuose užimti apie 75 proc. visų dirbančiųjų žemės ūkyje; daugiau kaip du trečdaliai jų dirba iki 5 ha ūkiuose.

1 pav. Užimtųjų žemės ūkyje dalis nuo visų dirbančiųjų 2001 metais, proc.

Šaltinis: *Employment in Europe 2002 – Recent trends and prospects*. Luxembourg: Office for Publications of the European Communities.

Lietuvos žemės ūkyje daugiausiai dirbančiųjų užimti pieno ir mėsos gamyboje bei javų auginime, mažiausiai – techninių kultūrų ir paukščių auginime bei netradiciniame žemės ūkyje.

2 pav. Užimtieji žemės ūkio produkcijos gamyboje 2002 metais, proc.

ES šalyse kasmet mažėja užsiimančių žemės ūkio veikla. Tai susiję su žemės ūkio gamybos intensyvinimu ir mažesniu darbo jėgos poreikiu, alternatyvios veiklos plėtra kaimo vietovėse bei geriau apmokamu darbu mieste. Lietuvos kaime šis procesas vyksta lėtai dėl vyraujančio smulkaus ūkio, nedidelės kaimo ekonominės veiklos įvairovės, aukšto nedarbo lygio mieste, nepakankamų žinių dirbti rinkos sąlygomis ir kitų priežasčių, kurios lemia tai, kad žemės ūkio produkcijos gamyboje dirba daugiau darbuotojų, nei to reikalauja ekonominis bei technologinis tikslingumas.

Lietuvai ruošiantis stoti į ES ir tapus jos nare, žemės ūkyje ir kitose kaimo ekonominėse veiklose didės poreikis kvalifikuotos darbo jėgos. Dirbantieji kaime ir žemės ūkyje šiuo metu turi žemesnį išsilavinimą nei dirbantys mieste, tačiau tenka pažymėti, kad turima profesija dažnai neatitinka besikeičiančių darbo rinkos poreikių (2 lentelė).

2 lentelė. Dirbančiųjų išsimokslinimas 2001 metais, proc.

Rodikliai	Išsimokslinimas					
	Iš viso	Aukštasis	Aukštesnysis	Vidurinis, vidurinis profesinis	Pagrindinis, pagrindinis profesinis	Pradinis, neturi pradinio
Miesto gyventojai	100	16,8	28,7	28,1	15,1	11,3
Kaimo gyventojai	100	5,6	15,3	30,0	23,7	25,4
Dirbantieji žemės ūkyje, medžioklėje ir miškininkystėje	100	4,4	20,3	42,2	26,3	6,8

Šaltinis: Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 2001. Darbo jėgos tyrimų rezultatai. – V.: Statistikos departamentas prie LRV, 2002.

Kaimo gyventojai ir ypač žemdirbiai yra mažiau prisitaikę darbui smulkiame versle bei mieste, jie neturi paklausios kvalifikacijos, jiems sunkiau pakeisti darbo pobūdį. Didėja jaunų, neturinčių išsilavinimo žmonių skaičius, kurie papildo bedarbių gretas. Išsilavinimo lygis ir profesija labai svarbu ieškantiems darbo. Didžiausia dalis kaimo bedarbių (apie 27 proc.) turi tik vidurinį ir pagrindinį išsilavinimą (25 proc.). Dauguma kaimo gyventojų yra geri darbininkai, profesijos žinovai, tačiau neturi didesnio išmanymo apie konkurenciją, marketingą, finansus, apskaitą. Pagal apklausos duomenis, 19 proc. kaimo vietovėse esančių smulkaus ir vidutinio verslo objektų priklauso miestuose gyvenantiems verslininkams [2]

Žemesnis kaimo gyventojų išsimokslinimo lygis yra istoriškai susiklostęs tiek jų gyvenamosios aplinkos, tiek jų ūkinės bei socialinės veiklos sąlygų; tai iš dalies apsprendžia jų silpnesnius intelektualinius išteklius, kartu ir jų socialinę padėtį, veiklos sritis bei formas, pajamų ir gyvenimo lygį, galiausiai – gyvenimo būdą [9]. Kaimo gyventojų, o kartu ir žemdirbių profesinė ir vadybinė kompetencija yra vienas esminių veiksnių, lemiančių galimybę aktyviai dalyvauti darbo rinkoje. Siekiant efektyviau spręsti smulkių žemdirbių, dirbančių ne pilną darbo dieną, įsidarbinimo problemą, padėti jiems prisitaikyti dirbti rinkos sąlygomis, Lietuvoje sukurtas žemdirbių konsultavimo ir mokymo tinklas, kuriam teikiama parama iš nacionalinio biudžeto. SAPARD parama teikiama institucijoms, užsiimančioms mokslo, studijų, mokymo ir konsultavimo veikla. Profesiniam mokymui pasirengimo stoti į ES laikotarpiu iš nacionalinių ir ES lėšų numatoma skirti 9,8 mln. Lt paramą (3 lentelė).

3 lentelė. Parama profesiniam mokymui 2000–2003 metais, mln. Lt

Paramos kryptis	Parama		
	iš viso	ES lėšos	nacionalinis biudžetas
Profesinis mokymas	9,79	7,35	2,44

Šaltinis: Lietuvos žemės ūkio integracijos į Europos Sąjungą aktualijos. – V.: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2002.

Kaimo gyventojai bus mokomi verslo ekonomikos, vadybos, buhalterinės apskaitos, aplinkosaugos, ekologinio ir tausojančio ūkininkavimo, kooperacijos, naujų gamybos technologijų, atitinkančių ES kokybės standartus.

Žemdirbių švietimo sistema jungia pagrindinį ir tęstinį mokymą, sudaro sąlygas asmenims, baigusiems pagrindinį mokymą, pereiti prie tęstinio mokymo. Formaliajam profesiniam tęstiniam mokymui vykdyti kuriami mokymo centrai, organizuojamas nuolatinis distancinis mokymas. Dideles galimybes teikia kompiuterinėmis ir komunikacinėmis technologijomis pagrįstas mokymas.

Lėšos, skirtos kaimo gyventojų profesinei ir vadybinei kompetencijai įgyti, padės spręsti vieną svarbiausių socialinių ekonominių problemų – efektyviai panaudoti darbo išteklius, didinti jų aktyvumą.

Turtas. Žemės ūkio veikloje, be žemės, naudojama daug kitokio turto. Didelę jo dalį sudaro biologinis turtas – gyvūnai ir augalai. Biologinis turtas kinta kokybine ir kiekybine

išraiška. Lietuvoje, kaip ir daugelyje šalių kandidačių pastaraisiais metais gyvulių skaičius sumažėjo.

Didesnė dalis visų rūšių gyvulių laikoma ūkininkų ir kitų gyventojų ūkiuose: gyvulių – 87,1, karvių - 91,6, kiaulių - 56,8, avių ir ožkų – 98,1 proc. Tik paukščių didesnę dalį augina žemės ūkio bendrovės ir įmonės – 67,3 proc. **Ūkių analizė pagal turimų galvijų skaičių rodo, kad šalies žemės ūkyje dominuoja smulkus gyvulių ūkis, didžioji auginamų gyvulių dalis – daugiau kaip 80 proc. yra smulkiuose, iki 10 laikomų galvijų, ūkiuose.**

Reikšmingą ūkiuose turto dalį sudaro technika. Lietuvos ūkių žemės ūkio mašinų ir traktorių parko struktūroje vyko ryškūs pokyčiai. Ūkininkai ir žemės ūkio įmonės vis daugiau įsigyja žemės ūkio technikos ir racionaliau ją naudoja. Nuo 1997 iki 2002 metų traktorių parkas visuose ūkiuose padidėjo 12 proc., o ūkininkų ir kitų gyventojų ūkiuose 1,4 karto. Tačiau pagal apsirūpinimo lygį Lietuvos žemės ūkis dar gerokai atsilieka nuo ES šalių. Lietuvoje 2002 metais vienam traktoriui teko 24,3 ha ariamos, Suomijoje – 11, Švedijoje – 16, Danijoje – 19 ha. Lietuvos žemės ūkis dar nepakankamai apsirūpinęs javų kombainais. 2002 metais vienam javų kombainui teko 118 ha grūdinių augalų, kai Suomijoje – 21, Danijoje – 52, Vokietijoje – 35 ha. Javų kombainų parkas tiek savo sudėtimi, tiek techninėmis savybėmis netenkina žemės ūkio poreikių. Jeigu išlaidos materialiniams – techniniams ištekliams 1 ha žemės ūkio naudmenų ES – 15 šalių vidutiniškai yra 3,7, šalyse kandidatėse – 1,5, tai Lietuvos žemės ūkyje – 1,0 tūkst. Lt.

Atnaujinti ir pagerinti apsirūpinimo žemės ūkio technika bei kitais gamybiniais ištekliais lygį padės SAPARD ir kitų ES fondų remiamų ūkių modernizavimo projektų įgyvendinimas.

Nuosavo kapitalo stoka ir ribotos skolinimosi galimybės trukdo smulkiems ūkininkams pasinaudoti SAPARD parama. Duomenys, apie pateiktus prašymus šiai paramai gauti ir gavėjus rodo, kad šia parama naudojasi stambūs ūkiai ir kooperatyvai.

Ūkių racionalaus dydžio gamybinė bazė tampriai siejasi su ūkių dydžiu ir gamybos specializacija. Smulkiuose ūkiuose apsimoka turėti tik pagrindines žemės dirbimo mašinas (kultivatorius, plūgus, akėčias), priekabas platformas, šienapjoves. Didesnę darbų dalį smulkiuose ūkiuose racionaliau atlikti paslaugų įmonių arba kooperuota technika [8]. Ūkių gamybinės bazės analizės duomenys rodo, kad dabartiniame ekonominio išsivystymo lygyje smulkūs ūkiai yra finansiškai nepajėgūs įsigyti net būtinausią žemės ūkio techniką, todėl žemės ūkyje vyrauja nepakankamai mechanizuoti bei modernizuoti ūkiai. Ūkių (mišrios gamybos) gaunamas vidutinis metinis pelnas kartu su TI rodo, kad 4 - 10 ha ūkiai disponuoja 4,7 – 9,8 tūkst. Lt (18 lentelė). Smulkus, 4 – 8 ha, ūkis gali orientotis tik į melžimo, šaldymo įrangos įsigijimą, patalpų rekonstravimą. Stambesni, dirbantys 9 ir daugiau hektarų, ūkininkai turi didesnę galimybę imti banko paskolą ir investuoti pagal poreikį gamybinių pastatų ar žemės ūkio technikos įsigijimui. Atsižvelgiant į mokslininkų rekomendacijas, investicijų bendrosios paskirties mašinų įsigijimui

smulkiuose ūkiuose racionalus santykis, kai ūkis turi galimybę pats apsirūpinti 80 proc. viso jų poreikio, o 20 proc. naudojami serviso paslaugomis. Pagrindinėmis specialiosiomis javų, bulvių ir kitomis auginimo bei doravimo mašinomis apsirūpinimo santykis turėtų būti atitinkamai 14 ir 86 proc. [8].

Skolinimosi galimybės smulkių ūkių ribotos dėl nepalankių paskolų sąlygų. Komerciniai bankai žemdirbius laiko smulkiais, nelabai patikimais klientais. Teikiamų paskolų laikotarpis trumpas, palūkanos didelės, reikalaujama paklausaus rinkoje užstato, sudėtingos paskolų įforminimo procedūros. Šalyje sparčiai besivystančios ir nuolat stiprėjančios kredito unijos negali suteikti stambios investicinės paskolos ilgesniam laikotarpiui. Kredito unijos veikia savišalpos pagrindais, nariais gali būti tik fiziniai asmenys, todėl joms sunku sukaupti didesnius kreditinius išteklius, negali skolinti žemės ūkio bendrovėms ir kitiems juridiniams asmenims.

Didėjant maistinių ir pašarinių augalų kokybės reikalavimams, brangstant technologijoms, smulkiems ūkiams pagrindinė išeitis bus kooperuotis, įsigyjant bendro naudojimo techniką arba naudotis agroserviso paslaugomis.

Žemdirbius kooperuotis verčia ir tai, kad smulkiems ūkiams, gaminantiems nedidelius kiekius produkcijos, bus sunku individualiai realizuoti produkciją bei konkuruoti su vietiniais ir kitų šalių žemės ūkio produkcijos gamintojais. Norint išsilaikyti rinkoje, augintojas privalės derintis prie jos reikalavimų: produkcijos apimtys, vienasrūšiškumo, standartizacijos, pristatymo tolydumo bei pakuotės požiūriu. Visose išvystyto žemės ūkio šalyse pagrindinis ramstis žemdirbiams yra kooperatinės infrastruktūros įmonės. Švedijoje, Danijoje, Olandijoje, Suomijoje ir kitose šalyse beveik visi ūkininkai priklauso bent jau vienam, o daugelis – 3 – 5 kooperatyvams.

Šalies žemdirbiams labiausiai trūksta paslaugų (agroserviso) kooperatyvų: žemės dirbimo, derliaus nuėmimo, technikos remonto, pasėlių priežiūros ir agrochemijos, veterinarinių (LAEI atliktos anketinės apklausos apie kooperatyvų poreikį karstiniame regione Biržų rajone duomenys). Didelė dalis apklaustųjų žemdirbių – 33 proc. norėtų jungtis į mėsos ir pieno, 17 proc. -grūdų, 23 proc. daržovių ir vaisių perdirbimo, o daugiau kaip pusė respondentų į produkcijos realizavimo kooperatyvus. Visi respondentai norėtų dalyvauti viename ar kitame, ketvirtadalis net 4 – 5 kooperatyvuose.

Lietuvoje kooperatyvų kūrimasis vyksta gana lėtai, įregistruota 370 įvairių kooperatyvų, kurie jungia 12,5 tūkstančių narių. Iš jų beveik 40 procentų yra agroserviso paslaugų kooperatyvai. Šalyje vyrauja neskaitlingi, turintys 5 ir mažiau narių kooperatyvai. Tokio skaitlingumo kooperatyvų yra daugiau nei pusė viso jų skaičiaus. Kasmet įmonių rejestro tvarkytojai įregistruoja 20 – 30 naujų ir išregistruoja 15 - 20 veiklą nutraukusių kooperatyvų. Žemės ūkio rūmų duomenimis beveik trečdalis įsteigtų žemės ūkio kooperatyvų šiuo metu neveikia. Nors žemdirbiai, ypač smulkūs gamintojai, pradėję suprasti vienijimosi būtinybę ir jungiasi į įvairias

organizacijas (kooperatinės bendrovės, asociacijos, augintojų organizacijos, akcinės bendrovės), tačiau šis judėjimas vyksta lėtai. Viena iš įvardijamų priežasčių - stoka kompetentingų lyderių (dėl ribotų finansinių galimybių kooperatinės bendrovės nepajėgia samdyti profesionalių vadybininkų).

Žemės ūkio subjektų restruktūrizavimo ir kooperacijos plėtros programos įgyvendinimas 2002 – 2006 m. [3] bus svarbus žingsnis smulkių ūkių restruktūrizavimo procese.

2. Lietuvos ūkių struktūra

Ūkio subjektų struktūra. Žemės ūkio įmonių struktūra pagal nuosavybės formas per paskutinįjį dešimtmetį nuolat kito, tai buvo susiję su žemės ūkio įmonių turto privatizavimu, žemės reforma. Šiuo metu yra susiformavę šios pagrindinės organizacinių struktūrų formos: ūkininkų ūkiai, žemės ūkio bendrovės (ŽŪB), kitos žemės ūkio veikla užsiimančios įmonės, valstybinių mokslo bei mokymo įstaigų ūkiai, gyventojų sodybiniai ūkiai. Lietuvoje nėra tikslios žemės ūkio subjektų apskaitos. Apie jų skaičių dažnai sprendžiama iš atskirų juos apibūdinančių dydžio parametrų, kaip pvz., bendrosios žemės ūkio produkcijos, žemės ūkio paskirties žemės savininkų ir naudotojų ir kt.

Šiuo metu didžioji žemės ūkio produkcijos dalis pagaminama ūkininkų ir kitų gyventojų ūkiuose (4 lentelė).

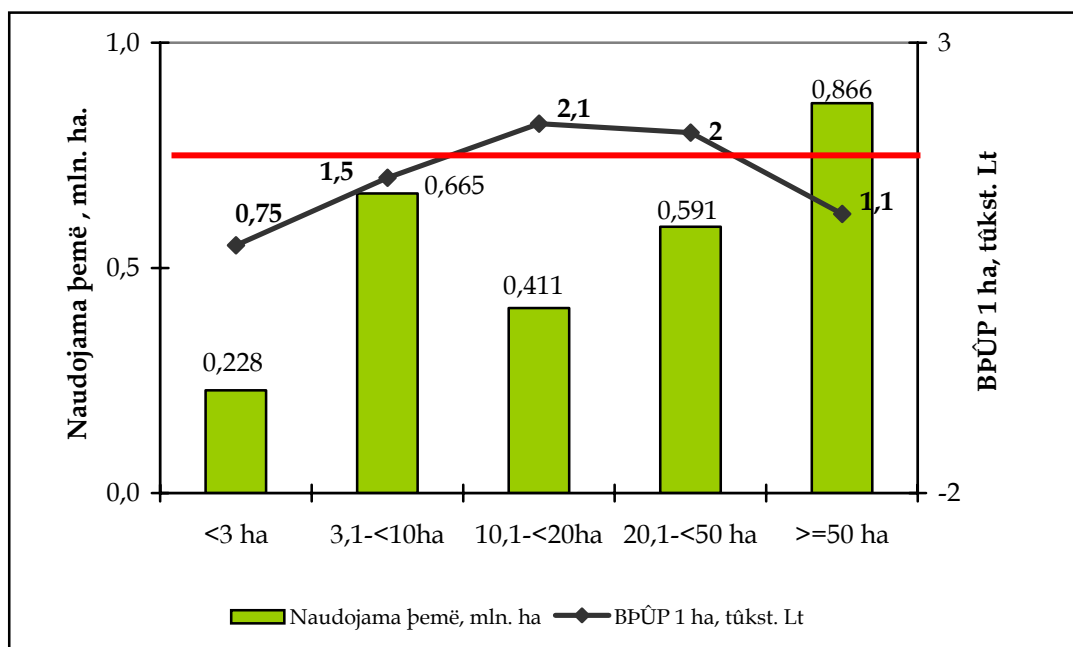
4 lentelė. Bendrosios žemės ūkio produkcijos vertė ir struktūra pagal ūkių kategorijas 1997 – 2002 m.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Visi ūkiai, mln. Lt	6378,6	6153,0	5065,6	4497,0	4501,7	4303,3
Ūkininkų ir kitų gyventojų ūkiai, mln. Lt	4826,7	4871,5	4095,9	3568,9	3557,0	3396,2
<i>Dalis bendroje gamybos apimtyje, proc.</i>	75,6	79,2	80,8	79,4	79,0	78,9
ŽŪB ir įmonės, mln. Lt	1551,9	1281,5	969,7	928,1	944,7	907,1
<i>Dalis bendroje gamybos apimtyje, proc.</i>	24,4	20,8	19,2	20,6	21,0	21,1

Šaltinis: Lietuvos žemės ūkis 2002. – V.: Statistikos departamentas prie LRV, 2003.

Smulkūs ūkiai, iki 10 ha, užima 893,3 tūkst. hektarų (35 proc.) dirbamos žemės ir pagamina apie 30 proc. bendrosios žemės ūkio produkcijos nuo visos gamybos apimties, ūkiai iki 3 ha - apie 4 proc. Tenka pažymėti, kad smulkūs ūkiai intensyviai naudoja žemę. Daugiausiai bendrosios žemės ūkio produkcijos vertės, apskaičiuotos ŽŪN hektarui, pagamina 10 – 20 ir 20 – 50 ha ūkiai, mažiausiai - didesni negu 50 ha. Smulkiuose, nuo 3,1 iki 10 ha, ūkiuose bendrosios žemės ūkio produkcijos 1 ha ŽŪN pagaminama daugiau negu 50 ha ir didesniuose ūkiuose (3

pav.). Smulkių ūkių bendrojoje žemės ūkio produkcijoje didesnę dalį sudaro tie produktai, kuriems kainos rinkoje yra didesnės - pienas, daržovės ir bulvės. Lietuvos žemės ūkyje smulkus ūkis nėra nykstantis ir išlieka svarbus žemės ūkio produkcijos gamyboje.

— BŽŪP vidutiniškai šalyje – 1,68 tūkst. Lt/ha

3 pav. Ūkių pasiskirstymas pagal dydį ir gaminamą žemės ūkio produkciją

Smulkūs, iki 3 ha ūkiai gamina žemės ūkio produkciją savo šeimos narių poreikiams ir tik labai nedidelę dalį parduoda. Šių ūkių tikslas nėra gamyba rinkai. Smulkus ūkius, kurie nepretenduoja tapti bendrosios rinkos dalyviais, galima būtų laikyti natūriniais ūkiais. Tai dominuotų iki 3 ha ūkiai. Didesni ūkiai, nuo 3,1 iki 10 ha, atsižvelgus į jų gamybos specializaciją, turi didesnes galimybes gaminti prekinę produkciją rinkai ir, suteikus atitinkamą finansinę paramą, pastarieji gali orientuotis į žemės ūkio produkcijos gamintojus rinkai.

2002 metų pradžioje ūkininkavo apie 160 tūkst. registruotų ir neregistruotų ūkininkų (LAEI atliktos apklausos seniūnijų duomenys), buvo 697 žemės ūkio bendrovės ir bendrijos, 244 tūkst. gyventojų asmeninių ūkių. Kadangi ūkininkų ūkių registravimas nebuvo privalomas, tai dažniausiai registruojasi aukštesnės motyvacijos ūkininkai, kurie pretenduoja į valstybės paramą. Jeigu iki 2001 metų registruotų ūkininkų ūkių skaičius buvo beveik stabilus ir siekė 67 tūkst., tai 2001 metų pradžioje pradėjus ūkių perregistravimą, jų skaičius sumažėjo iki 29,2 tūkst.(5 lentelė).

5 lentelė. Registruotų ūkininkų ūkių skaičius 1995 – 2001 m. (metų pradžioje).

Metai	Ūkių skaičius tūkst.	Bendras žemės plotas tūkst. ha	Vidutinis ūkio dydis ha
1995	53,0	498,6	9,4
1996	56,4	569,6	10,1
1997	67,7	792,1	11,7
1998	58,6	690,0	11,8
1999	67,5	799,4	11,8
2000	67,0	813,4	12,1
2001 10 01	29,2	501,8	17,2

Šaltinis: Lietuvos žemės ūkis. –V.: Statistikos departamentas prie LRV, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001.

Pagal registruotus ūkininkų ūkius galima tik iš dalies spręsti apie vidutinius jų dydžius, nes registre dažniausiai nurodoma tik nuosava žemė. Be to, be registruotų ūkininkų ūkių yra gausu ir neregistruotų, kurie užsiima prekinės žemės ūkio produkcijos gamyba ir yra žemės ūkio rinkos dalyviai. Remiantis VI žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro atliktos anketinės apklausos apie potencialius ES bei valstybės paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtrai gavėjus duomenimis, vidutinis registruoto ir neregistruoto ūkio dydis yra 12,5 ha. Statistikos departamento naujausi duomenys rodo, kad ūkių skaičius yra 278,4 tūkst. Vidutinis ūkio dydis – 9,1 ha. (6 lentelė).

6 lentelė. Ūkių pasiskirstymas pagal dydį ir naudojamos žemės plotą 2003 metais

Ūkių grupės pagal plotą, ha	Ūkių skaičius tūkst.	Naudojama žemė, ha	Dalis, proc.	
			Ūkių skaičiuje	Naudojamoje žemėje
0 – 3	102,33	228,48	36,7	9,0
3 – 10	127,99	664,80	46,0	26,0
10 – 20	30,03	411,03	10,8	16,1
20 – 50	12,95	382,68	4,6	15,0
50 – 100	3,04	207,66	1,1	8,1
100 ir daugiau	2,06	657,92	0,8	25,8
Iš viso	278,40	2552,57	100	100

Šaltinis: Statistikos departamentas prie LRV. (Žemės ūkio surašymo išankstiniai duomenys 2003).

Ūkių pagal dydį hektarais struktūros pokyčius vertinti yra sudėtinga, nes nuo 1997 metų pateikiama registruotų ūkininkų ūkių struktūra neatspindi realios situacijos, jų skaičius 2001 ir 2002 metais sumažėjo apie du kartus, lyginant su 1997 metais, nes daugiausiai registravosi stambesni ūkiai, kurie pretendavo į valstybės teikiamą paramą. Esant tokiai situacijai, ūkių (dydžio pagal plotą) struktūrinius pokyčius realiausiai atspindi tik dvi ūkių grupės, tai nuo 10 iki 20 ir nuo 20 iki 50 ha ūkiai. 50 ha ir didesnių ūkių skaičius 2003 metais ženkliai didesnis, nes į jų grupę patenka ir žemės ūkio bendrovės. Registruotų ūkių ir žemės ūkio surašymo duomenys rodo, kad ūkių, turinčių 10 ir daugiau ha žemės ūkio naudmenų, daugėja (7 lentelė).

7 lentelė. Ūkių skaičiaus pokyčiai grupėse 1997 – 2000* ir 2003 metais**

Ūkio dydis, ha	1997	1998	1999	2000	2003
0.3 - 3	0,36	0,34	0,61	1,09	102,33
3 - 10	27.14	33,04	38,22	37,47	127,99
10 - 20	13.75	17,19	19,95	19,29	30,02
20 - 50	5,25	6,67	8,01	8,14	12,95
50 ir daugiau	0,40	0,58	0,75	0,99	5,11
Iš viso	46,92	57,82	67,54	66,98	278,40

Šaltiniai: * - Ūkininkų ūkių veiklos rodikliai 1997. – V.: Statistikos departamentas prie LRV, 1997; Lietuvos žemės ūkis 2001. – V.: Statistikos departamentas prie LRV, 2002.

** - Statistikos departamentas prie LRV. Žemės ūkio surašymo duomenys (išankstiniai) 2003.

Didelis ūkių skaičius išlieka 3 – 10 ha ūkių grupėje. Šie ūkiai sudaro 46 proc. visų ūkių. Stambūs, 100 ir daugiau ha žemės valdantys ūkiai, sudaro nedidelę ūkių skaičiaus dalį - arti 1 proc., tačiau bendrame žemės ūkio naudmenų plote jų žemė užima beveik 26 proc.(7 lentelė). Jeigu šalies ūkius suskirstyti į tris grupes pagal turimą žemės plotą t.y., smulkius -iki 10, vidutinius - nuo10 iki 50 ir stambius -50 ir daugiau hektarų, tai jų dirbamos žemės dalis pasiskirsto beveik tolygiai – 35, 31,1 ir 33,9 proc., lyginant su ES - 15 šalių ūkais, atitinkamai – 16, 32,2 ir 51,8 proc. Lietuvoje smulkūs ūkiai žemės ūkio produkciją gamina dvigubai didesniame žemės ūkio naudmenų plote, negu ES šalių smulkūs ūkiai. Analizuojant ūkių dydžio pokyčius matyti, kad Lietuvoje didėja ūkių, turinčių 10 ir daugiau ha, skaičius, tačiau ūkių nuo 3,1 iki 10 ha išlieka gana daug – 128 tūkst. (Remiantis LAEI atliktos seniūnijų apklausos duomenimis, 1999 metais šios grupės ūkių buvo 128,9 tūkst.).

ES šalyse ūkių stambėjimo procesas vyko keletą dešimtmečių. 1979 – 1988 metais ūkių skaičius ES šalyse sumažėjo apie 16 proc., o per paskutiniojo dešimtmečio septynerius metus – beveik 18 proc. 1979 – 1997 metais didžiausi ūkių struktūriniai pokyčiai vyko Suomijos, Danijos,

Prancūzijos ir Portugalijos, mažiausi – Didžiosios Britanijos, Graikijos ir Italijos žemės ūkyje. Jeigu Suomijoje ūkių sumažėjo 2,5, Danijoje, Prancūzijoje ir Portugalijoje – 1,8 karto, tai Didžiojoje Britanijoje, Graikijoje ir Italijoje – atitinkamai tik 13, 17 ir 18 proc. Mažėjant ūkių skaičiui, didėjo vidutinis ūkio dydis. ES šalyse vidutinis ūkio dydis svyruoja nuo 4,3 ha Graikijoje iki 39,3 ha Didžiojoje Britanijoje.

ES šalių vidutinis ūkio dydis per 20 metų padidėjo 46 proc. Atskirų šalių ūkių didėjimo tempai rodo, kad jie nepriklausė nuo buvusio vidutinio ūkio dydžio. Jeigu Italijoje ir Graikijoje vyravę smulkūs ūkiai padidėjo tik apie 16 proc., tai Portugalijoje net du kartus. Danijoje ir Prancūzijoje vidutinis ūkio dydis padidėjo nuo 23,5 iki 42 ha arba 79 proc. Ūkių dydžiui atskirose šalyse didesnę įtaką turėjo ūkių specializacija, kurią formuoja gamtinės sąlygos ir žemės valdymo formos. Maži ūkiai dažniausiai vyrauja tose šalyse, kur plėtojama daržininkystė bei sodininkystė.

Vidurio ir Rytų Europos šalyse kandidatėse į ES ūkių struktūra tik formuojasi, nes jose ūkių dydžio pokyčius lėmė vykstantys privatizavimo ir restruktūrizavimo procesai. Visose šalyse kandidatėse į ES, išskyrus Slovakiją ir Čekiją, dominuoja ūkininkų ūkiai. Restruktūrizavimo tempai lėti visose kandidatėse į ES šalyse, tik Latvija išsiskiria sparčiausiais ūkių skaičiaus didėjimo tempais.

Lietuvoje ūkininkų ūkiai dar mažai specializuoti. Pagal ES valstybėse – narėse taikomus ūkių specializacijos tipus, šalyje daugiausia yra mišrios gamybos su vyraujančia galvijininkyste (52,4 proc.) ir augalininkyste (16,4 proc.) ūkių. Siauros specializacijos ūkiai kuriasi lėtai, pastaruoju metu jų daugiau tik pieno gamyboje, sodininkystėje ir daržininkystėje (8 lentelė).

8 lentelė. Ūkininkų ūkių pasiskirstymas pagal specializacijos tipus ir ekonominį dydį
(Statistikos departamento 41 tūkst. ūkių duomenys)

Specializacijos tipas	Ekonominis dydis, EDU					Iš viso	%
	0 – 4	4 – 8	8 – 16	16 – 40	40 ir daugiau		
Javai	2748	312	69	30	2	3161	7,79
Augalininkystė	6267	764	269	91	19	7410	18,27
Daržininkystė	7	3	3	1	-	14	0,03
Sodininkystė	17	5	1	-	-	23	0,06
Pienininkystė	182	9	3	1	-	195	0,48
Pienininkystė ir galvijų auginimas	157	9	8	3	-	177	0,44
Galvijų, avių ir ožkų auginimas	662	19	2	1	-	684	1,69
Mišri gamyba, vyraujant augalininkystei	5900	644	108	13	2	6667	16,44

Specializacijos tipas	Ekonominis dydis, EDU					Iš viso	%
	0 – 4	4 – 8	8 – 16	16 – 40	40 ir daugiau		
Mišri gamyba, vyraujant galvijininkystei	20240	952	75	6	-	21273	52,44
Mišri gamyba, vyraujant kiaulėms ir paukščiams	8	4	-	-	1	13	0,03
Augalininkystė – kiaulės – paukščiai	902	29	9	3	1	944	2,33
Iš viso	37090	2750	547	149	25	40561	100,0
Struktūra, proc.	91,44	6,78	1,35	0,37	0,06	100,0	x

Šaltinis: Žemės ūkio subjektų restruktūrizavimo ir kooperacijos plėtros priemonės, 2001

Dauguma ūkininkų ūkių kūrėsi intensyviu žemės reformos laikotarpiu, tai yra 1992–1995m. Nuo šių ūkių kūrimosi pradžios praėjo daugiau kaip 5 m., ir tokie ūkiai jau negali būti traktuojami kaip besikuriantys ūkiai. Tačiau šie ūkiai dėl nepalankių rinkos sąlygų, nepakankamų ūkininkų finansinių ir verslinių gebėjimų dar išikūrimo stadijoje pradėjo merdėti, šis merdėjimas tęsiasi iki šiol. Tai rodo ir didelė ūkių dalis – 91,4 proc., kurie pagal ekonominį dydį (EDV rodo skirtumą tarp produkcijos vertės ir dalies kintamųjų išlaidų, reikalingų šiai produkcijai pagaminti) patenka į pačią žemiausią ūkių grupę.

Prie smulkių ūkių priskirtini sodybiniai (asmeniniai) ūkiai. 2002 m. pradžioje buvo apskaitoma virš 243,6 tūkst. sodybinių (asmeninių) ūkių. Nuo 1995 m. sodybinių ūkių skaičius kasmet vidutiniškai sumažėja apie 20,6 tūkst. ūkių. Spartų mažėjimą lemia jų prijungimas prie ūkininkų ūkių ir ypač kaimo gyventojų senėjimas. Vidutinis sodybinio ūkio dydis yra 2,2 ha. Dauguma sodybinių ūkių pagal savo paskirtį yra ne komercinio, bet socialinio pobūdžio. Tokie ūkiai tenkina šeimos mitybos poreikius. Sodybinius ūkius turi ne tik pajamų iš kitų šaltinių neturinčios šeimos, bet ir pensininkai, kaimo inteligentija, kiti samdomo darbo vietas verslo struktūrose bei biudžetinėse įstaigose turintys asmenys, netgi kitų veiklos sferų verslininkai.

Nors gamybos apimtys kiekviename iš sodybinių ūkių yra mažos, tačiau dėl šių ūkių gausos jų indėlis į žemės ūkio produktų gamybos bendrąsias apimtis vis dar yra ženklus. Šie ūkiai yra reikšmingi daržovių, bulvių, vaisių, uogų ir pieno rinkoms. Remiantis KVIC žemės naudotojų ūkinės veiklos duomenimis, nustatyta, kad apie 40 tūkst. smulkių 0,3 – 3 ha ūkių pardavimui gamina 4 proc. visos prekinės produkcijos. Kylant šalies ekonomikai, didėjant darbo jėgos paklausai ne žemės ūkio srityje, smulkūs sodybiniai (socialiniai) ūkiai turėtų mažėti ir sudaryti palankesnes sąlygas dalį jų žemės perimti tiems ūkiams, kuriems žemės ūkis yra pagrindinis verslas, duodantis daugiau nei pusę visų pajamų.

Ūkininkų sudėtis pagal amžių yra gana nepalanki. Pagal registracijos duomenis, virš 60 proc. ūkininkų yra 60 m. ir vyresni. Tik 8 proc. ūkininkų yra iki 40 m. amžiaus. Ūkininkavimas jaunesnių kaimo žmonių tarpe nėra populiarus.

9 lentelė. Ūkininkų ūkių struktūra pagal ūkio dydį ir ūkio šeimininko amžių, proc.

Ūkio dydis, ha	Amžius, metais					
	Iki 29	30 - 39	40 - 44	45 - 49	50 - 59	60 ir daugiau
3 - 10	1,7	5,4	3,7	5,6	20,9	62,7
10 - 20	1,7	6,3	4,6	5,9	21,2	60,3
20 - 50	2,0	9,2	7,0	7,7	22,7	51,3
50 ir daugiau	3,1	15,2	9,2	13,0	24,6	34,9

Šaltinis: Ūkininkų ūkių veiklos rodikliai 1997. – V.: Statistikos departamentas prie LRV, 1998.

Gyvulių ženklinimo ir identifikavimo duomenų bazė. - Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras.

Apibendrinus duomenis iš įvairių šaltinių nustatyta, kad stambiuose ūkiuose ūkininkauja jaunesnio, smulkiuose - vyresnio amžiaus kaimo gyventojai (9 lentelė). Ūkininkaujančiųjų senyvas amžius turi neigiamos įtakos jų iniciatyvumui ir pasirengimui dirbti didėjančios konkurencijos sąlygomis. Tai patvirtina ir žemės ūkio respondentinių įmonių duomenys, kuriais remiantis apskaičiuota, kad pensinio amžiaus ūkininkaujantieji iš žemės ūkio naudmenų hektaro pelno gauna 20 – 22 proc. mažiau, negu 35 – 45 metų amžiaus ūkių šeimininkai. Dauguma smulkių ūkių šeimininkų, gaudami pensijas ir pajamas (nors ir nedidelės) iš ūkio, nejaučia socialinės grėsmės ir neturi poreikio didinti gamybos apimčių bei restruktūrizuoti ūkio.

3. Smulkių žemės ūkio produkcijos gamintojų esamos gamybinės, ekonominės ir socialinės situacijos įvertinimas

Įsigalintys rinkos santykiai turi įtakos atskirų ūkių plėtrai, ūkio narių užimtumui ir pajamingumui. Remiantis ūkių ekonominės veiklos analize pagal ūkio dydį ir dirbamos žemės našumą matyti, kad negerėja smulkių ūkių ekonominė bei socialinė padėtis. Nespecializuotuose smulkiuose ūkiuose, kuriuose vyrauja dalinis ūkio narių užimtumas ir neefektyvus darbas, gaunamos pajamos iš žemės ūkio veiklos yra tokios menkos, kad nesudaromos palankios sąlygos ūkio plėtotei, o tuo pačiu neužtikrinamas ūkio narių socialinis saugumas. Didėja ekonominė ir socialinė diferenciacija. Tai atsiliepia ir demografinėi kaimo situacijai: natūralus kaimo gyventojų

prieaugis yra neigiamas, vyrauja senyvo amžiaus gyventojai, o jauni iki 40 metų amžiaus sudaro tik 14 proc. Įvertinti smulkių ūkių gamybinę, ekonominę bei socialinę situaciją dėl informacijos stokos yra sudėtinga. Patikimiausias informacijos apie ūkių veiklos rezultatus šaltinis yra respondentinių ūkių duomenys. Tačiau reikia pastebėti, kad dauguma respondentinių ūkių yra pažangesni negu kiti šalies atitinkamo dydžio ūkiai, todėl jų ekonominiai rodikliai yra geresni negu šalies vidutiniai.

Ūkinės veiklos palyginamoji efektyvumo analizė, atlikta remiantis žemės ūkio respondentinių įmonių duomenimis, rodo, kad visų ūkių grupių, pagal dydį hektarais, pelnas 1998 – 2001 metų laikotarpiu mažėjo, išskyrus 20 – 30 ha ūkių grupę (10 lentelė). Smulkių ūkių grupės gamybos rezultatams įtakos turėjo gamybos specializacija, nes juose žymią dalį prekinės produkcijos sudarė daržovės ir bulvės. Subsidijų dalis smulkių ūkių pelne buvo mažiausia. Ūkių pelno neigiamiems pokyčiams turėjo įtakos ženkliai mažėjančios žemės ūkio produkcijos rinkos kainos.

**10 lentelė. 10 – 50 ha ūkių ūkinės veiklos pelnas ir subsidijos
1998 – 2001 metais, tūkst. Lt**

Ūkių grupės pagal dydį, hektarais	Bendrasis pelnas ir subsidijos, tūkst. Lt	Subsidijų dalis pelne, proc.	Bendrasis pelnas su subsidija, tūkst. Lt	
			1 ha ŽŪN	1 SD
1998 metai				
Iki 10 ha	12,43	4,0	1,73	4,30
10,1 – 20	13,59	10,1	0,93	5,46
20,1 – 30	16,68	6,8	0,71	5,77
30,1 – 40	23,09	8,0	0,69	7,83
40,1 – 50	29,43	9,8	0,69	9,84
2001 metai				
Iki 10 ha	8,19	6,6	1,27	3,83
10,1 – 20	8,55	9,8	0,59	4,50
20,1 – 30	18,24	2,1	0,77	8,14
30,1 – 40	16,43	14,4	0,49	6,99
40,1 – 50	21,33	13,8	0,50	8,30

Šaltinis: Žemės ūkio respondentinių įmonių duomenys 1998, 2001

Smulkūs iki 10 ha ūkiai dėl mažos apimties ir neefektyvios gamybos nepajėgūs sukaupti atitinkamos pelno masės, todėl investicijos žemės ūkio mašinų ir įrengimų bei gamybinių pastatų

atnaujinimui, skaičiuojant žemės ūkio naudmenų hektarui, buvo 6 kartus mažesnės negu 10 – 20 ha ūkiuose.

Bendrųjų ūkio pajamų analizė rodo, kad didelę dalį smulkių ūkių pajamose sudaro pensijos, atlyginimai ir kitos socialinės išmokos – 32 – 35 proc., didėjant ūkiui jų reikšmė mažėja (11 lentelė).

11 lentelė. Ūkininkų ūkių pajamų struktūra 1998 – 2001 metais

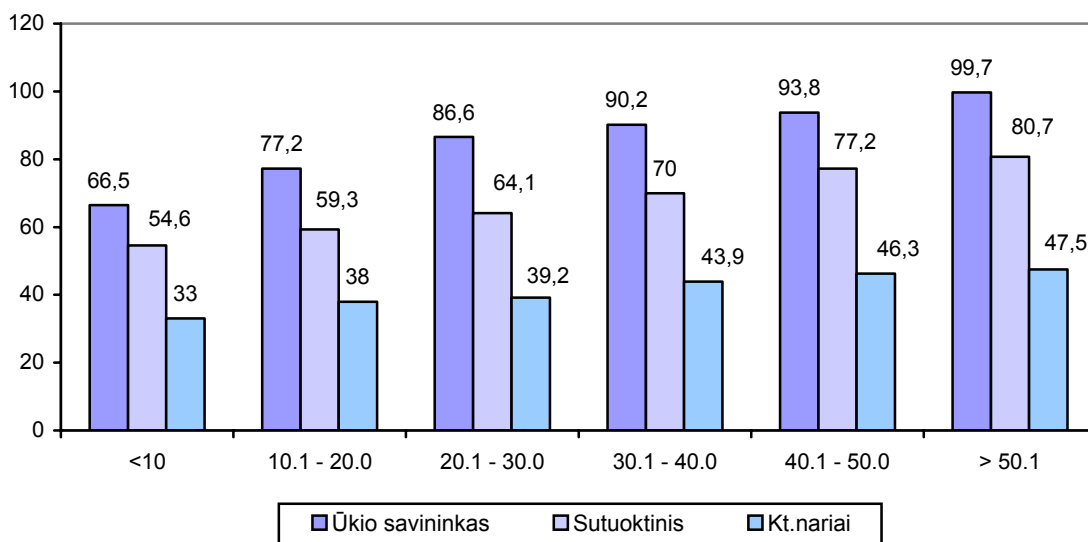
Grupės pagal ūkio dydį hektarais	Iš viso pajamų su subsidijom, tūkst. Lt	Ūkio pajamų struktūra, proc.			
		Žemės ūkio veikla	Kita veikla	Pensijos, atlyginimai, kt. socialinės išmokos	Subsidijos
1998 metai					
Iki 10	15,64	57,5	8,3	32,4	1,8
10,1 - 20	24,14	72,2	4,9	18,0	4,9
20,1 - 30	29,71	75,5	4,4	15,7	4,3
30,1 - 40	37,00	78,9	4,4	11,5	5,2
40,1 - 50	56,32	86,8	2,0	4,8	6,5
2001 metai					
Iki 10	17,3	59,3	3,8	35,0	1,9
10,1 - 20	21,19	68,1	5,7	23,4	2,8
20,1 - 30	39,63	80,4	1,9	13,9	3,8
30,1 - 40	39,9	77,4	4,1	13,6	4,9
40,1 - 50	57,05	84,6	2,2	8,6	4,6

Šaltinis: Žemės ūkio respondentinių ūkių duomenys 1998, 2001

Didėjanti pašalpų ir įvairių išmokų dalis kaimo ir žemdirbių namų ūkių pajamose, rodo jų blogą ekonominę socialinę padėtį. Smulkių žemdirbių pajamų dydis, jų struktūra lemia nepakankamą vartojimą, menkas kaupimo galimybes, ekonominio aktyvumo ir verslumo stoka. Esant tokiai situacijai prastėja darbo išteklių kokybė, mažėja galimybės integruotis į darbo rinką.

Darbas žemės ūkyje yra remiamas per žemės ūkio produkcijos kainas ir tiesiogines išmokas. Tačiau kaip rodo ūkių veiklos analizė, subsidijų dydis priklausė nuo dirbamos žemės ploto ir/ arba gaminamos produkcijos kiekio. Todėl mokamos subsidijos dar labiau padidino diferenciaciją tarp smulkių ir stambių ūkių, taip pat tarp ūkininkaujančiųjų mažo našumo žemėse ir derlingose žemėse.

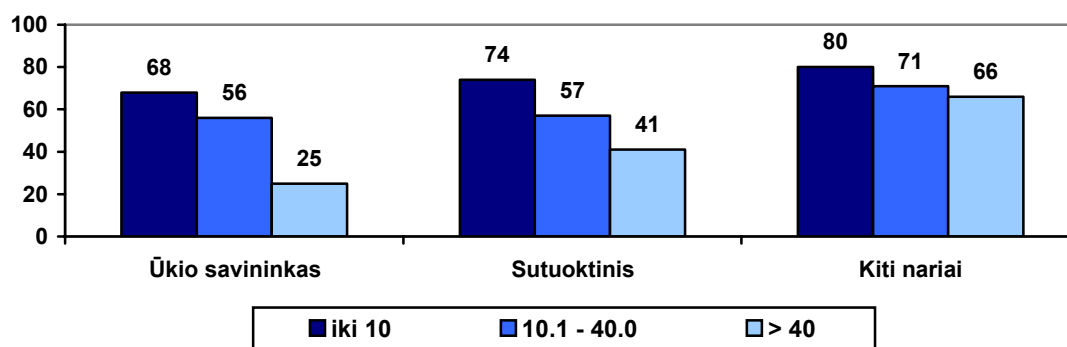
Mažas pajamas smulkiuose ūkiuose lemia ir vyraujantis ne visiškasis ūkio narių užimtumas (4 pav.).

4 pav. Ūkio narių darbo laiko išnaudotumo lygis skirtingo dydžio ūkiuose, kai ūkyje užsiimama tik žemės ūkio veikla, proc.

Darbingo amžiaus žmonių skaičius smulkiuose ūkiuose yra didelis, apklausos duomenimis nuo 2 iki 4. Remiantis darbo sąnaudų normatyvais atskiriems žemės ūkio darbams atlikti, smulkiuose mišrios gamybos iki 3 ha ūkiuose vidutiniškai per metus dirbama 500 – 600 val., arba 0,3 pilnai užimto dirbančiojo, didesniuose, 3,1 – 10 ha ūkiuose atitinkamai – 0,7 – 0,9. Todėl siekiantys didesnių pajamų, turės tradicinę žemės ūkio veiklą derinti su alternatyvia veikla arba samdomu darbu.

Tyrimai rodo, norminis darbo laikas visų dirbančių ūkio narių geriau panaudojamas ūkiuose, kurie įvairina veiklą, t.y. darbą tradiciniame žemės ūkyje, derina su darbu kitose kaimo ekonominėse veiklose, plėtoja perspektyvias netradicines žemės ūkio veiklas. Tokio ūkio savininkas išdirba 89, sutuoktinis – 82, kiti nariai – 46 proc. metinės darbo laiko normos (2030 val.). Narių užimtumas ir pajamos smulkiuose ūkiuose dar didesni, kai vienas ar daugiau ūkio narių turi galimybę dirbti pastovų samdomą darbą. Ūkininkų ūkių apklausa rodo, kad smulkių ūkininkų ūkių nariai, kurie be darbo ūkyje dirba dar ir samdomą darbą, samdomame darbe dirba daugiau darbo laiko nei ūkyje (5pav.).

5 pav. Darbo laiko, dirbto samdomame darbe per metus, dalis, proc.

Šaltinis: LAEI anketinės apklausos duomenys 2001 m.

Ūkių grupėje iki 5 ha ženkliai dalis, apie 60 proc., ūkių kurių nariai dirba samdomą darbą. Šiuose ūkiuose samdomo darbo pajamos sudaro apie 59 proc. visų ūkio gaunamų pajamų. Ūkiui mažėjant, mažėja pajamų, gaunamų iš žemės ūkio veiklos, dalis. Samdomas darbas gerina ūkininko ūkio narių užimtumą, ir garantuoja pastovias pinigines pajamas.

Ūkinės veiklos įvairinimo įtaka ūkio pajamoms. Kadangi pajamos iš žemės ūkio yra nepastovios, dalis ūkininkų ūkių plėtodami alternatyvią veiklą tikisi padidinti ūkio pajamas. Ūkininkų ūkių apklausos duomenys rodo, kad didesnės, nors ir neženkliai, pajamos tų ūkių, kurių vienas ar daugiau narių be žemės ūkio užsiima ir alternatyvia veikla. (12 lentelė).

12 lentelė. Ūkininkų ūkių, užsiimančių žemės ūkiu ir alternatyvia veikla, grynųjų piniginių pajamų palyginimas 2001 metais, litais

Ūkių pagal dydį grupės, hektarais	Ūkiai, kurie užsiima žemės ūkio veikla		Ūkiai, kurie užsiima žemės ūkio ir alternatyvia veikla	
	Vienam ūkio nariui	Vienam dirbančiajam	Vienam ūkio nariui	Vienam dirbančiajam
<i>Palankios ūkininkauti vietovės</i>				
Iki 10	230	263	235	289
10,1 - 40	299	384	311	394
> 40	428	535	435	575
<i>Mažiau palankios ūkininkauti vietovės</i>				
Iki 10	170	219	200	312
10,1 - 40	255	379	286	429
> 40	380	521	413	619

Šaltinis: LAEI anketinės apklausos duomenys 2001 m.

Alternatyvi veikla mažina pajamų skirtumą tarp smulkių ūkių ūkininkaujančių palankiose ir mažiau palankiose žemės ūkiui vietovėse. Jeigu smulkių ūkių, išikūrusių palankiose ūkininkauti vietovėse ir besiverčiančių tik žemės veikla ūkio pajamos yra 50 proc. didesnės, lyginant su pajamomis ūkio, esančio mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse, tai šis skirtumas plėtojant alternatyvią veiklą sumažėja ir sudaro 2,5 proc. Smulkių ūkių, išikūrusių palankiose ūkininkauti vietovėse ir plėtojančių alternatyvią veiklą, pajamos yra 16 proc. didesnės už pajamas ūkių, besiverčiančių tik žemės ūkio veikla; ūkininkams, kurie ūkininkauja mažiau palankiose vietovėse, alternatyvi veikla turi dar didesnę reikšmę, nes šių ūkių pajamos atitinkamai didesnės 70 proc. Ūkiui stambėjant, alternatyvios veiklos pajamų dalis visose ūkio pajamose mažėja – jeigu smulkiuose ūkiuose jų dalis sudaro apie 42 proc., tai didesniuose nei 40 ha ūkiuose – 23 proc.

Alternatyvi veikla smulkiuose ūkiuose dažniausiai plėtojama kaip veikla papildomoms pajamoms gauti. Kad alternatyvi veikla yra pagrindinis namų ūkio pragyvenimo šaltinis, t.y. pajamos iš alternatyvios veiklos pajamų struktūroje sudaro 50 ir daugiau procentų, nurodė 24 proc. ūkininkaujančių palankiose ūkininkauti vietovėse ir 13 proc. - mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse (LEAI anketinės apklausos duomenys, 2002 m.).

Alternatyvios ir žemės ūkio veiklos derinimas smulkiame ūkyje padeda siekti pagrindinio tikslo - gerinti ūkio narių užimtumą, kelti gyvenimo lygį ir kokybę, o taip pat mažinti priklausomybę nuo neefektyvios žemės ūkio veiklos.

4. Lietuvos valstybės paramos ir ES bendrosios žemės ūkio ir struktūrinės kaimo vystymo politikos reikšmė smulkių ūkių restruktūrizavimo procesui paspartinti.

Žemės ūkio konkurencingumo didinimas, rengiantis ES narystei, yra viena aktualiausių problemų. Šiam procesui paspartinti, t. y., ūkiams modernizuoti ir restruktūrizuoti bei gyventojų pajamoms palaikyti būtinos lėšos. LRV vykdydama 1997 – 2000 metų programą patvirtino Kaimo rėmimo fondo lėšų naudojimo kryptis: žemės ūkio rinkos ekonominio reguliavimo ir ūkininkų bei žemės ūkio įmonių pajamų palaikymo priemonėms įgyvendinti; tikslinėms investicijų programoms finansuoti; žemės ūkio mokslui, konsultavimui ir mokymui, informacinei sistemai; Žemės ūkio paskolų garantijų fondui. Lėšos Nacionalinei žemės ūkio programai vykdyti sudarė apie 6 proc. valstybės biudžeto lėšų: 1997 metais – 371,1, 1998 metais – 372,5, 1999 metais – 322,8 mln. Lt. 2001 metais pagrindiniu nacionalinės paramos šaltiniu tampa Specialioji kaimo rėmimo programa (SKRP), kuri pakeitė ketverius metus veikusį Kaimo rėmimo fondą. 2002 metais šiai paramai skirta 304,5 mln. Lt, arba 12,2 mln. Lt daugiau nei 2001 metais.

Derinant valstybės paramos principus prie ES standartų, viena iš pagrindinių pajamų palaikymo formų tampa tiesioginės išmokos žemės ūkio produkcijos gamintojams. Tiesioginės

išmokos skiriamos už javų, rapsų, linų pasėlius, modernizuotuose žeminiuose šiltnamiuose auginamus augalus, intensyviai prižiūrimus verslinius sodus ir uogynus, karves žindenes. Derinant žemdirbiams teikiamą paramą prie ES, pradėtos mokėti išmokos už paskerstus galvijus ir ėriavedes.

Žemės ūkio rinkai reguliuoti ir gamintojų pajamoms palaikyti 2002 metais buvo skirta 198,3 mln. Lt, arba 65,1 proc. bendros SKRP lėšų apimties. Dalis lėšų buvo skiriama investicinei paramai, kooperacijos plėtrai skatinti, ekologiniam žemės ūkiui ir bitininkystei remti, paskolų palūkanoms bei nelaimių nuostoliams iš dalies padengti.

Lietuvoje žemės ūkis yra remiamas dėl eilės objektyvių priežasčių: žemdirbiams sunku reguliuoti gamybą dėl ilgo gamybos ciklo ir sezoniškumo, kapitalo apyvarta lėta, o investicijų poreikis didelis, žemės ūkio produktų paklausa santykinai neelastinga ir kt.

Per paskutinįjį dešimtmetį nuolat keitėsi tiesioginės ir netiesioginės valstybės paramos žemės ūkiui kryptys, formos ir mastai. Iki 1997 metų kainų subsidijos buvo pagrindinė rinkos reguliavimo ir žemdirbių pajamų palaikymo priemonė, kuri smulkiam žemės ūkio produkcijos gamintojui buvo mažai efektyvi. Valstybės investicinė parama buvo orientuota infrastruktūrai, techniniam ir intelektualiniam potencialui plėtoti. Investicijos į naują techniką ir technologijas buvo vykdomos per tikslines investicijų programas. Iš KRF (dabar SKRP) buvo kompensuojama 25 – 50 projekto įgyvendinimo išlaidų, kita dalis finansuojama nuosavomis ar skolintomis lėšomis. Todėl šia parama galėjo pasinaudoti tik stambūs, pelningai ūkininkaujantys ūkiai. Smulkūs, iki 10 ha, ūkiai pasinaudoti valstybės teikiama investicine parama turėjo mažesnes galimybes ir tai iš dalies lėmė lėtą šios grupės ūkių stambėjimo procesą.

Valstybės teikiamos investicinės paramos 10 – 50 ha ūkininkų ūkiams analizė rodo, kad didesnis dėmesys ūkių stiprinimui buvo skiriamas 1998 - 1999 metais, nes šiais metais investicijos į ūkius sudarė vidutiniškai 90 proc. visų investicinių lėšų per analizuojamą 1998 – 2001 metų laikotarpį (13 lentelė).

13 lentelė. Parama investicijoms ūkininkų ūkiuose 1998 – 2001 metais, tūkst. Lt

Ūkių grupės, pagal dydį, ha	1998	1999	2000	2001	Iš viso per 1998- 2001 m.	Vidutiniškai	
						1 ha žemės ūkio naudmenų	1 sąlyginiam dirbančiajam
Iki 10	3,55	0,62	0,03	0,01	4,21	0,65	1,97
10,1 - 20	1,84	0,71	0	0,04	2,59	0,18	1,36
20,1 - 30	2,47	1,35	0,23	0,09	4,14	0,18	1,88
30,1 - 40	2,04	5,34	0,11	0,56	8,05	0,24	3,36
40,1 - 50	2,64	2,43	0,19	1,17	6,43	0,15	2,47

Šaltinis: Žemės ūkio respondentinių įmonių duomenys 1998, 1999, 2000, 2001

Investicinė parama per 1998 - 2001 metų laikotarpį buvo menka ir nesudarė reikiamų sąlygų ūkių ekonominiam pajėgumui stiprinti.

Subsidijos gamybai 1998 – 1999 metais daugiausiai buvo nukreiptos pieno ūkiui remti, vėlesniais – dyzeliniams degalams kompensuoti (14 lentelė).

14 lentelė. Subsidijos gamybai ūkininkų ūkiuose 1998 – 2001 metais, tūkst. Lt

Ūkių grupės, pagal dydį, hektarais	1998	1999	2000	2001	Vidutiniškai		
					1998 - 2001	1 hektarui žemės ūkio naudmenų	1 sąlyginiam dirbančiajam
Iki 10	0,48	0,91	0,22	0,54	0,54	0,08	0,26
10,1 - 20	1,55	1,05	0,13	0,84	0,86	0,06	0,46
20,1 - 30	1,62	3,03	0,67	0,38	1,42	0,06	0,62
30,1 - 40	2,28	3,35	0,40	2,37	2,10	0,06	0,88
40,1 - 50	3,39	4,23	0,65	2,95	2,94	0,07	1,13

Šaltinis: Žemės ūkio respondentinių įmonių duomenys 1998, 1999, 2000, 2001

2002 metais programoms susijusioms su pasirengimu narystei ES buvo skirta 14,2 mln. Lt

Specialioji paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtrai programa (SAPARD) numato lėšų kryptis, kurios yra prieinamos ir smulkiems ūkiams. Paramos kryptis „Ekonominės veiklos plėtra ir alternatyvių pajamų skatinimas” remia netradicinių žemės ūkio produktų gamybą, kaimo turizmo ir poilsio paslaugų plėtrą bei kitą kaimo vietovėse veiklą, kuri didina pajamų augimą.

Tačiau tenka pažymėti, kad įsisavinant SAPARD paramą išryškėjo žemės ūkio subjektų nepajėgumas finansuoti investicinius projektus. Ūkių finansinis potencialas yra labai menkas, todėl ir ateityje dėl šios priežasties smulkiems ūkiams bus sunku įsisavinti Lietuvai skiriamas ES struktūrinių fondų lėšas.

ES BŽŪP 2004 – 2006 metams numatoma Struktūrinė (investicinė) parama žemės ūkiui ir kaimo plėtrai pagal priemones sudarytų 466,2 mln. Lt, lėšos Kaimo plėtrai 1655,3 mln. Lt ir tiesioginės išmokos – 1910,5 mln. Lt (kai TI sudaro 55 proc. ES lygio). Pagrindinės kryptys, kurių finansinė parama nukreipta ūkių ekonomikai stiprinti būtų investicijos į žemės ūkio valdas, jaunų ūkininkų įsikūrimas, alternatyvi veikla bei amatai, parama pusiau natūriniam ūkiams, patirties įsigijimas ir mokymas, techninė parama. Ūkininkaujantiems mažiau palankiose žemės ūkiui vietovėse taip pat numatoma teikti nemažą paramą. ES atsižvelgdama į tai, kad šalyse kandidatėse didelę dalį sudaro smulkūs ūkiai, kuriems ypatingai sunku tapti rinkos dalyviais, numatė paramą pusiau natūriniam (smulkiems) ūkiams.

Dalis paramos priemonių yra nukreiptos tam, kad paskatintų smulkų gamintoją atsisakyti neefektyvios žemės ūkio veiklos. Šalyje vyrauja vyresnio amžiaus ūkininkai. Jiems sunkiau prisitaikyti prie rinkos ekonomikos sąlygų. Tam yra numatyta ankstyvo ūkininkų pasitraukimo iš prekinės žemės ūkio gamybos priemonė. Šia priemone siekiama gerinti ūkių ir ūkininkų amžiaus struktūrą, sudaryti palankias sąlygas pakeisti žemės paskirtį, jei ūkininkavimas joje neužtikrina ekonominio gyvybingumo. Ūkininkams, anksčiau pasitraukiantiems iš prekinės žemės ūkio veiklos bus mokamos kompensacinės išmokos, kurias sudarys tam tikro dydžio pensinė išmoka ir išmoka už perduotą kitam asmeniui žemę. Smulkaus pieno ūkio pensinio amžiaus sulaukusiems savininkams kompensacinė išmoka bus siejama su gauti pelnu iš pieno gamybos. Šios priemonės dalyviais galės būti vyrai nuo 55 iki 62,5 ir moterys nuo 55 iki 60 metų amžiaus, kurie užsiėmė ne mažiau 10 metų žemės ūkio veikla.

Ūkiai, turintys menkos vertės žemę, galės pasinaudoti priemone, kuri numato paramą už žemės ūkio paskirties žemės apželdinimą mišku. Ši priemonė būtų kaip alternatyva žemės panaudojimui gaminti žemės ūkio produkciją ir sumažintų kaimo žmogaus priklausomybę nuo žemės ūkio veiklos. Ateityje, tai būtų papildomų pajamų šaltinis. Visoms šioms priemonėms įgyvendinti numatomos ES ir nacionalinės lėšos (15 lentelė).

15 lentelė. ES ir Lietuvos numatomos lėšos pagrindinių priemonių, skirtų ūkių ekonomikai stiprinti bei restruktūrizavimui paspartinti 2004 – 2006 metais, mln. Lt

Priemonės	ES indėlis	Lietuvos indėlis	Iš viso
1. Investicijos į žemės ūkio valdas*	135,8	77,0	212,8
2. Jaunų ūkininkų įsikūrimas*	42,2	14,2	56,4
3. Alternatyvios veiklos ir amatų skatinimas*	66,8	28,6	95,4
4. Ankstyvas ūkininkų pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos**	387,9	97,0	484,9
5. Parama pusiau natūriniais ūkiams**	87,0	21,8	108,8
6. Patirties įsigijimas, mokymas, techninė parama*	21,9	6,0	27,9
7. Parama mažiau palankioms ūkininkauti vietovėms**	412,9	103,2	516,1
8. Apželdinimas mišku**	73,0	18,3	91,3
Iš viso struktūrinių fondų parama (dalis lėšų iš Kaimo plėtros priemonių)	1227,5	366,1	1593,6
Tiesioginės išmokos***	1910,5		1910,5

Šaltinis: * - BPD kaimo plėtros ir žuvininkystės priemonėms numatomos lėšos 2004 – 2006 m. – ŽŪM duomenys;

** - Kaimo plėtros planas 2004 – 2006 (projektas). – <http://www.finmin.lt/> 2003.

***- daroma prielaida, kad tiesioginės išmokos 2004 metais sudarys 55 proc. ES TI lygio.

Parama jaunų ūkininkų įsikūrimui bus skiriama tik tiems ūkininkams, kurie valdo ne mažiau 14 ha žemės, todėl finansine parama pagal šią priemonę smulkūs ūkiai, išskyrus netradicinės veiklos ūkius, pasinaudoti negalės. Priemonės Investicijos į žemės ūkio valdas parama pasinaudoti smulkiems ūkiams taip pat bus sunkumų, nes investuojant pagal šią kryptį, ūkiui reikės turėti dalį privačių (nuosavų) lėšų, ribotos galimybės dėl užstato trukdo naudotis bankų paslaugomis.

5. ES paramos įtaka smulkių ūkių ekonominiams rezultatams ir restruktūrizavimui

Lietuvai tapus ES nare, ūkiams labiausiai prieinamos bus tiesioginės išmokos. Nustatant tiesioginių išmokų dydį, remtasi supaprastinta tiesioginių išmokų schema (išmokos 2004 m. sudarys 55 proc. ES tiesioginių išmokų lygio). Atlikus skaičiavimus nustatyta, kad 2004 metais TI įvairios specializacijos ūkiams bus didesnės nuo 2 iki 10 kartų, lyginant su tiesioginėmis išmokomis, kurias gavo 2002 -aisiais, ūkininkaudami palankiose žemės ūkio veiklai vietovėse. Mažiau palankiose žemės ūkiui vietovėse ūkininkaujantiems numatoma mokėti dar po 258 Lt žemės ūkio naudmenų hektarui (16 lentelė) Šia kompensacine išmoka siekiama mažinti žemės ūkio pajamų skirtumus tarp regionų ir išsaugoti gyvybingas kaimo bendruomenes.

16 lentelė. Tiesioginių išmokų palyginimas įvairios specializacijos ūkiams, Lietuvai tapus ES nare, Lt/ha

Ūkio tipas	2002	2004	
		PŪV	MPŪV
Augalininkystės:			
javų, rapsų	45	290	548
javų, cukrinių runkelių, daržovių ir kt.	30	251	509
Mišrus:			
vyrauja galvijų auginimas	44	332	590
vyrauja augalininkystė	40	292	550
Galvijų penėjimo	60	559	817
Galvijų (karvių žindenių)	260	506	764
Pienininkystės	70	340	598
Daržininkystės	18	181	439

PŪV –palankios ūkininkauti vietovės; MPŪV – mažiau palankios ūkininkauti vietovės

Lietuva derasi dėl papildomos priemonės – paramos pusiau natūriems ūkiams, kurie yra smulkūs, tačiau dalį ūkyje pagamintos produkcijos parduoda rinkoje. Nedideli ūkiai, įrodę savo veiklos gyvybingumą, penketą metų gaus po 3500 Lt.

Numatoma tiesioginių išmokų ir kompensacinės paramos nauda, apskaičiuota mišrios gamybos smulkiems ūkiams, kurie sudaro apie 70 proc. visų smulkių ūkių, rodo ženklų jų pajamų padidėjimą. Dėl prognozuojamo kainų pokyčio (žemės ūkio produkcijos ir materialinių bei darbo išteklių), mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse įsikūrusių smulkių mišrios gamybos ūkių bendrosios žemės ūkio produkcijos vertė 2004 metais padidėtų 15 proc., palyginti su 2002 – aisiais, ūkininkaujančiųjų vidutinėse šalies sąlygose atitinkamai – 18 proc. Ūkių pelnas su TI ir kompensacine parama ūkininkaujančiųjų mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse būtų didesnis 4 kartus, kitose vietovėse - 2 kartus. Didesnę pusę gaunamų piniginių pajamų sudarytų tiesioginės išmokos (17 lentelė).

17 lentelė. ES paramos įtaka smulkaus (9 ha) mišrios gamybos ūkio pelnui.

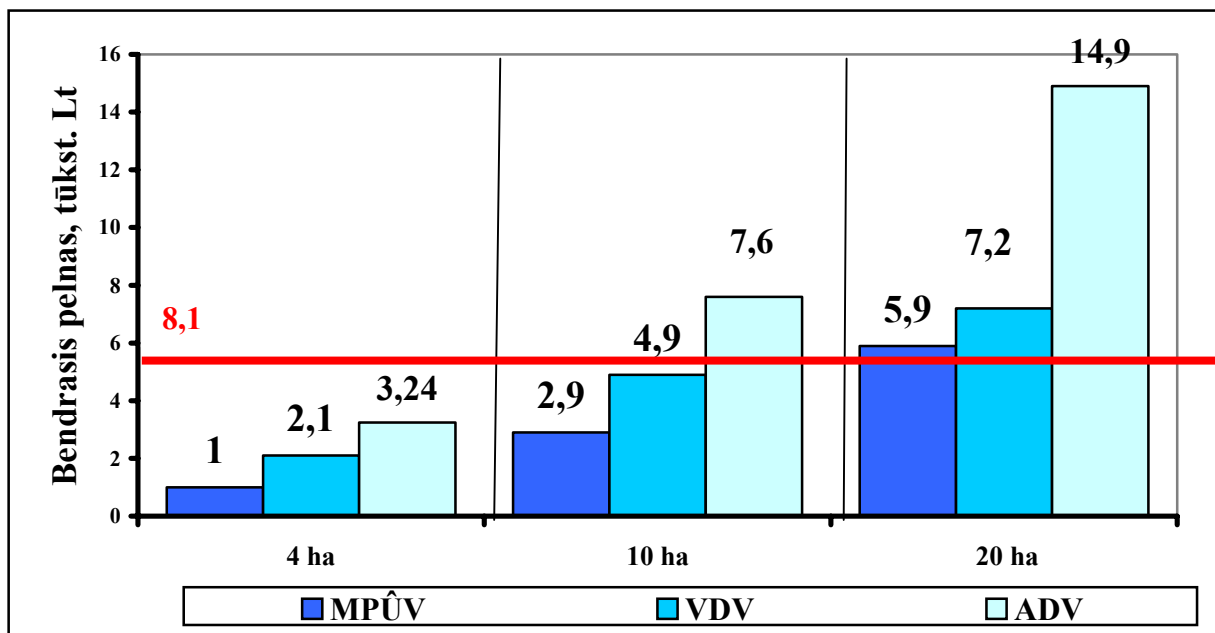
Rodikliai	2002			2004		
	MPŪV*	VNŽ**	ANŽ***	MPŪV	VNŽ	ANŽ
Bendrosios žemės ūkio produkcijos vertė iš viso, tūkst. Lt	14,59	16,10	20,04	16,80	19,09	23,74
1. Bendrasis pelnas su ES parama iš viso, tūkst. Lt	2,64	4,93	6,48	11,25	10,82	12,80
1 ha ŽŪN, Lt	290	511	658	1299	1162	1373
2. ES parama iš viso, tūkst. Lt				7,74	5,89	6,16
1 ha ŽŪN, Lt				894	633	661
4. ES paramos dalis pelne, proc.				69	54	48

* MPŪV – mažiau palankios ūkininkauti vietovės iki 35 žemės našumo balų;

** VNŽ – vidutinio našumo žemės įvertintos 39 žemės našumo balais;

*** ANŽ – aukšto našumo žemės, įvertintos 48 žemės našumo balais.

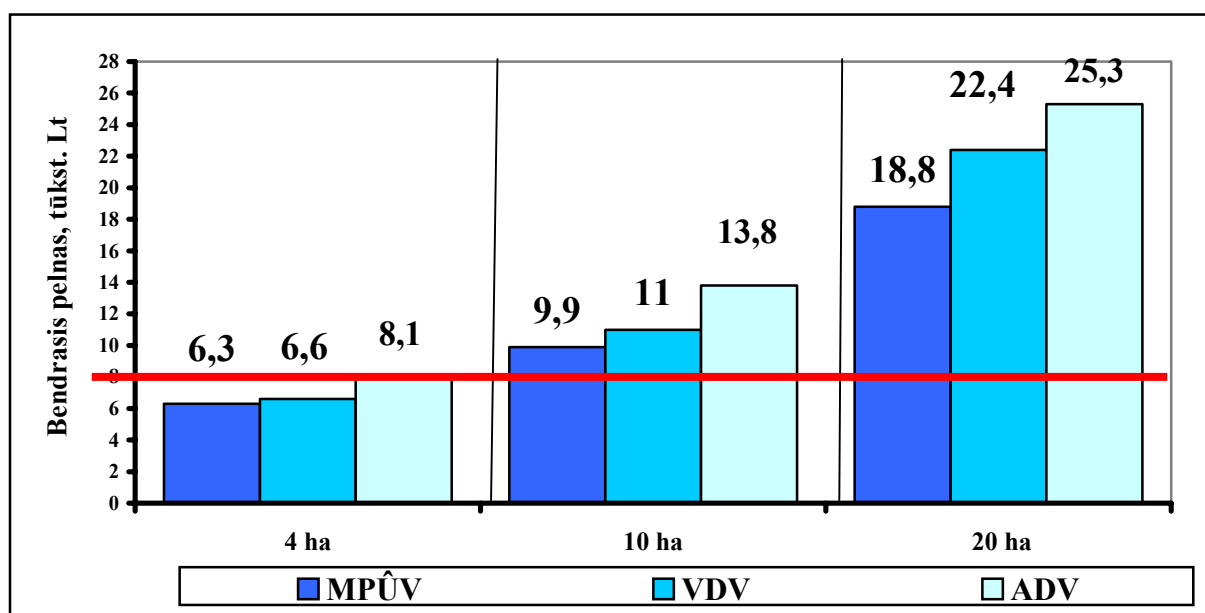
Norint gauti vidutiniškai per metus 8100 Lt pajamų, be TI ir kitos paramos (dirbant 2030 val. metuose), reikia ūkininkauti didesniame nei 10 ha ūkyje.

5 pav. Bendrasis pelnas (be ES paramos) įvairaus dydžio mišrios gamybos ūkiuose, 2004 m., tūkst. Lt

— Vidutinės metinės darbo pajamos 1 užimtajam, tūkst. Lt (680 Lt/mėn.)

Smulkūs, mišrios gamybos iki 5 ha, ūkiai ir su tiesioginių išmokų bei kita kompensacine parama gautų nedidelę pelno masę, kuri būtų naudojama tik socialiniams poreikiams (6 pav.).

— Vidutinės metinės darbo pajamos 1 užimtajam, tūkst. Lt (680 Lt/mėn.)

6 pav. Bendrasis pelnas (su ES parama) įvairaus dydžio mišrios gamybos ūkiuose, 2004 m., tūkst. Lt

ES TI parama palankesnes sąlygas ūkio plėtotei suteikia stambesniems nei 5 ha ūkiams.

Ypač nepalanki situacija ūkininkaujančiųjų mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse. Siekiant efektyviau nukreipti paramos lėšas ūkių ekonominiam stiprinimui ir jų narių socialinių poreikių tenkinimui, būtina atsižvelgti į atskirų regionų specifiką. Mažiau palankiose ūkininkavimui vietovėse netikslinga investuoti į nuostolingą gamybą. Šiame regione turėtų būti skatinama tokia gamyba, kuri mažiausiai priklausoma nuo žemės kokybės, investicijų poreikio pastatų bei technikos įsigijimui ar atnaujinimui. Smulkiuose ūkiuose, įvertinus rinkos poreikius, perspektyvu užsiimti daugiau rankų darbo reikalaujančia veikla: auginti sunkiuosius kalakutus, triušius, kailinius žvėrelius, vaistinius bei prieskoninius augalus, uogas, miškingose vietovėse - elnius. Vaizdingose kraštovaizdžio vietovėse, netradicinę veiklą naudinga derinti su turizmo verslu. Tokiuose ūkiuose gerėja ūkio narių užimtumas; darbo sąnaudos hektarui, auginant netradicinius augalus, padidėja nuo 614 iki 2300 valandų, iš jų apie 90 proc. tenka rankų darbams. Netradicinės veiklos ūkiuose didėja užimtumas, o grynojo pelno (atskaičius įdėto darbo vertę), ūkininkaujant skirtingo našumo žemėse, galima gauti nuo 3 iki 10 kartų daugiau, negu mišrios gamybos ūkiuose. (18 lentelė).

18 lentelė. ES ir šalies finansinės paramos įtaka smulkių ūkių gamybos rezultatams ūkininkaujant įvairaus našumo žemėse 2004 metais (progozė)

Rodikliai	4 ha ūkis			9 ha ūkis		
	MPŪV	VNŽ	ANŽ	MPŪV	VNŽ	ANŽ
Pienas yra pagrindinė prekinė produkcija						
1. Bendrasis pelnas, tūkst. Lt						
1.1 kartu su ES ir šalies parama	6,36	6,57	8,08	11,85	12,75	14,29
1.2 be paramos	1,02	2,00	3,24	3,83	7,58	9,11
2. Darbo vertė, tūkst. Lt	1,7	1,78	2,08	2,94	3,60	3,72
3. Grynas pelnas, tūkst. Lt						
3.1 kartu su ES ir šalies parama	4,66	4,79	6,00	8,0	9,14	10,57
3.2 be paramos	-0,68	0,22	1,16	0,89	3,98	5,39
4. <i>ES paramos dalis pelne, proc.</i>	<i>114</i>	<i>95</i>	<i>79</i>	<i>67</i>	<i>56</i>	<i>49</i>
Netradicinės gamybos ūkis (kalakutai, uogos, daržovės)						
1. Bendrasis pelnas, tūkst. Lt						
1.1 su ES ir šalies parama	15,12	15,80	17,60	20,60	21,33	24,24
1.2 be paramos	9,82	11,54	13,33	13,65	16,42	19,33
2. Darbo vertė, tūkst. Lt	8,28	8,84	9,11	10,37	10,50	10,95
3. Grynas pelnas, tūkst. Lt						
3.1 kartu su ES ir šalies parama	6,84	6,96	8,49	10,23	10,83	13,29
3.2 be paramos	1,54	2,70	4,22	3,28	5,92	8,38
4. <i>ES paramos dalis pelne, proc.</i>	<i>78</i>	<i>62</i>	<i>51</i>	<i>69</i>	<i>46</i>	<i>38</i>

Tiesioginė bei kompensacinė parama ūkiams mažina didelių ūkių veiklos pajamų skirtumus, atsirandančius dėl nevienodo žemių našumo, išlygina regioninius netolygumus. Tačiau grynasis pelnas kartu su išmokomis, apskaičiuotas vienam sąlyginiam dirbančiajam mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse, gaunamas didesnis nei vidutiniškai šalyje ir verčia abejoti nustatyto dydžio išmokos ekonominiu bei socialiniu pagrįstumu.

Ryškiausi ūkių struktūriniai pokyčiai turėtų vykti smulkių, pieną gaminančių, ūkių grupėje: mažės ūkių, laikančių 1 – 4 karves ir didės ūkių skaičius, laikančių 5 – 10 karvių. Ūkiai, gaudami paramą, turės galimybę įsigyti būtiniausią šaldymo ir melžimo įrangą, pagerinti pieno kokybę ir plėtoti prekinį ūkį. Smulkius senyvo amžiaus pieno gamintojus, laikančius iki 4 karvių, atsisakyti prekinio pieno gamybos turėtų paskatinti priemonė „Ankstyvas ūkininkų pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos”. Įvertinus esamą situaciją, bei remiantis Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro apklausos apie potencialius ES bei Lietuvos valstybės paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtrai gavėjus duomenimis, šia priemone galėtų pasinaudoti apie 50 tūkst. žemdirbių. Įvertinant tai, kad Lietuva yra išsiderėjusi nemažą pieno kvotą, įgyvendinimas priemonių, susijusių su prekinio pieno gamybos mažinimu smulkiuose ūkiuose, turėtų vykti laipsniškai. Prognozuojama, kad apie 20 tūkst. smulkių pieno gamintojų jau pirmaisiais narystės metais galėtų pasitraukti iš prekinės gamybos. Antra vertus, šios priemonės įgyvendinimą turėtų stabdyti tiesioginė parama žemės ūkio produkcijos gamintojams. Dauguma smulkių ūkių bus suinteresuoti gauti tiesiogines išmokas, kurios pagal savo dydį galės būti panaudojamos daugiausiai socialinių reikmių tenkinimui.

Apie paramos krypčių iš ES Struktūrinių fondų „Investicijos į žemės ūkio valdas”, „Jaunų ūkininkų įsikūrimas”, „Kaimo vietovių pritaikymas ir plėtra”, „Mokymas ir „LEADER+” , „Miškų ūkio plėtra” tiesioginio poveikio įtaką atskirų smulkių ūkių ekonomikai, jų struktūriniais pokyčiams bus galima spręsti tik tuomet, kai realiai bus pradėtos įsisavinti šių priemonių lėšos. Atlikus ūkių esamos ir prognozuojamos gamybos rezultatų palyginamąją analizę (darant prielaidą, kad Lietuva taikys ES 50 proc. TI lygio supaprastintą schemą) pagal ūkio dydį, specializaciją, ūkio narių užimtumą, jų amžių bei išsimokslinimą, Lietuvos integracijos į ES atskirų priemonių poveikis ne vienareikšmis (19 lentelė).

19 lentelė. ES narystės įtakos (susijusios su finansine parama) smulkių ūkių restruktūrizavimui įvertinimas

Priemonė	Poveikis		Poveikio trukmė		Poveikio stiprumas		
	Tiesioginis	Netiesioginis	Trumpalaikis	Ilgalaikis	Stiprus	Vidutinis	Silpnas
1. Struktūrinių fondų parama							
1.1. Investicijos į žemės ūkio valdas	+			+			+
1.2. Jaunų ūkininkų įsikūrimas*	+			+			+
1.3. Kaimo vietovių pritaikymas ir plėtra (<i>alternatyvių užimtumo galimybių skatinimas</i>)	+	+		+		+	
1.4. Miškų ūkio plėtra	+			+			+
1.5. „Mokymas“ ir „Leader+“		+		+		+	
2. Kaimo plėtros priemonės							
2.1. Ankstyvas ūkininkų pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos	+			+		+	
2.2. Mažiau palankios teritorijos**	+			+	+		
2.3. Parama pusiau natūriniam ūkiams	+			+	+		
2.4. Apželdinimas mišku	+			+			+
2.5. Techninė parama		+		+			+
3. Tiesioginės išmokos	+			+	+		

* Ši priemonė taikoma ūkiams, ne mažesniems negu 15 ha, išskyrus siauros specializacijos daržininkystės ūkius ne mažesnius negu 3 ha;

** tik MPŪV, apie 40 proc. dirbamų žemės ūkio naudmenų.

Didžiausią įtaką ūkių pokyčiams turės TI ir kompensacinė parama MPŪV, kurių įsisavinimui yra mažesni apribojimai nei kitoms paramos priemonėms, be to, tiesioginei išmokai gauti neriboja pensinis ūkininkaujančiojo amžius.

Tenka paminėti ES narystės ne tiesioginę įtaką smulkių ūkių struktūriniams pokyčiams: muitų ir kvotų prekyboje su ES šalimis panaikinimas, laisvas kapitalo judėjimas, aplinkosauginių normų, produktų kokybės standartų įgyvendinimas, mokesčių padidinimas.

Panaikinus maito mokesčius ir kvotas prekyboje su ES šalimis, pagerės galimybės parduoti Lietuvoje pagamintus žemės ūkio ir maisto produktus, tai turėtų skatinti gamybos apimčių didėjimą. Tačiau didės žemės ūkio produktams konkurencija vidaus ir užsienio rinkose, o

smulkiam pavieniam gamintojui bus sunku atitikti kokybės, maisto saugos ir kitus standartus, taikomus vieningoje ES rinkoje. Dalis smulkių gamintojų bus nepajėgūs konkuruoti bendrojoje rinkoje ir nedalyvaus prekinės produkcijos gamyboje, mažės smulkių prekinį ūkių skaičius.

Užbaigus žemės reformą, išigalėjus žemės rinkai (atsižvelgiant ir į septynerių metų pereinamąjį laikotarpį žemės ūkio paskirties žemei įsigyti užsieniečiams) bei sumažėjus žemės kainos dideliu skirtumui (Lietuvos žemės ūkio paskirties žemės kaina 20 – 50 kartų mažesnė negu ES šalyse narėse), lyginant su kitomis ES šalimis, išivyras palankesnės sąlygos perpirkti gamintojų teises iš neefektyvių ūkių. Tai paskatins ūkių konsolidaciją ir sudarys palankesnes sąlygas stambėti ūkiams.

Aplinkosauginių normų įgyvendinimas didesnės reikšmės ūkių struktūriniais pokyčiams neturės, tačiau kokybės, maisto saugos ir kitų standartų taikymas darys ne vienareikšmę įtaką: viena vertus, ūkiai, negalėdami atitikti šių reikalavimų, negalės gaminti prekinės produkcijos, bus priversti atsisakyti žemės ūkio veiklos, antra vertus, įvairių kooperatyvų kūrimasis, daliai smulkių ūkių sudarys palankesnes sąlygas išsilaikyti rinkoje ir stabdys jų restruktūrizacijos procesą.

Ūkių stambėjimas, jų restruktūrizavimas, kaip rodo ES šalių patyrimas yra ilgas, daugelio vidinių ir išorinių veiksnių įtakojamas procesas.

Remiantis atliktu smulkių ūkių ekonominiu, socialiniu, regioniniu bei demografiniu vertinimu ir numatomais pokyčiais, Lietuvai tapus ES nare, prognozuojama, kad ženklūs pokyčiai turėtų vykti iki 3 ha ūkių grupėje. Dalis jų, dėl didėjančių produkcijos kokybės reikalavimų ir nesugebėjimo prisitaikyti prie rinkos poreikių, turės atsisakyti prekinės gamybos, kiti dalyvaus ankstyvo išėjimo į pensiją paramos schemeje, dalis smulkių ūkių, turinčių kitus pajamų šaltinius, gamins tik savo šeimos poreikiams.

3 – 10 ha ūkių grupėje bendras jų skaičius taip pat mažės, tačiau vyks pokyčiai grupės viduje: daugės didesnių ūkių. Struktūriniai ūkių pokyčiai turės įtakos vidutiniam ūkio dydžiui. Darant prielaidą, kad bendras naudojamos žemės plotas šalyje nemažės, vidutinis ūkio dydis, įgyvendinant ES ir šalies struktūrinę bei TI paramą, turėtų padidėti iki 11 ha (20 lentelė).

20 lentelė. Ūkių struktūros pokyčiai 2000 – 2006 m., proc.

Ūkių grupės pagal dydį, <i>hektarais</i>	2000	2003	2006
iki 3	44,0	36,8	29,6
3,1 - 10	45,4	46,0	46,5
10,1 - 20	7,2	10,8	15,2
20,1-50	2,9	4,6	6,1
50 ir daugiau	0,3	1,8	2,6
Vidutinis ūkio dydis, ha	8,9	9,1	11,0

6. Pagrindinės kliūtys smulkių ūkių žemės ūkio produkcijos gamintojams ES teikiamai paramai įsisavinti

Smulkiems žemės ūkio produkcijos gamintojams mažiausiai kliūčių turėtų būti įsisavinant ES ir šalies numatomą teikti TI paramą. Prognozuojama, kad ne visi smulkūs ūkiai, norėdami gauti TI paramą, atitiks pagrindinius reikalavimus:

- ūkis turi būti įregistruotas Žemės ūkio ir kaimo verslo registre;
- turi būti pateikiami deklaruojami žemės ūkio naudmenų ir pasėlių plotai;
- remtina žemė turi būti geroje agrarinėje būklėje (žemė gali būti nenaudojama žemės ūkio produkcijos gamybai, tačiau prižiūrima (nepiktžolėta, bent vieną kartą nušienauta), o dirbamoje žemėje reikalaujama prisilaikyti tokios žemdirbystės sistemos, kad nevyktų dirvožemio erozija, nekenktų dirvos struktūrai ir kraštovaizdžiui;

Remiantis Ūkininkų registre užsiregistravusių ūkininkų ir Žemės ūkio ir kaimo verslo registro atlikta anketinės apklausos apie potencialius ES bei valstybės paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtrai gavėjus duomenų analize, prognozuojama, kad paramai gauti galėtų pretenduoti apie 70 proc. (152 tūkst.pareiškėjų) smulkių, iki 10 ha, ūkių.

Be tiesioginių išmokų, smulkūs ūkiai galės pretenduoti į kompensacinę, pajamų palaikymo paramą, teikiamą pagal Kaimo plėtros planą 2004 – 2006 metams. Priemonės **Ankstyvas ūkininkų pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos** paramos įsisavinimą labiausiai ribos šie reikalavimai:

- asmuo turi turėti teisę gauti valstybinio draudimo senatvės pensiją;
- ne mažiau kaip 4 metus deklaruoti pasėlius ir/ar gyvulius Dirbamos žemės ir/ar Gyvulių registre;
- smulkaus pieno ūkio perdavėjas turi turėti dokumentą, įrodantį, kad mažiausiai 3 metus tiekė pieną perdirbimui.

Įvertinant šalies smulkių ūkininkų šeimininkų amžių ir šiuos pagrindinius reikalavimus, į šią paramą galėtų pretenduoti apie 5 – 7 proc. (apie 20 tūkst.) smulkių, iki 10 ha, ūkių.

Norintiems gauti paramą **Pusiau natūriniam, restruktūrizacijos etape esantiems, ūkiams**, bus sunkiau atitikti šiuos reikalavimus:

- vesti apskaitą pagal LR teisės aktų nustatytą tvarką;
- Ūkininkas privalo turėti bent vieną sąskaitą LR įregistruotame banke;
- laikyti ne mažiau kaip 5 karves (jeigu yra pieno gamybos ūkis);

Į šią paramą pirmaisiais jos taikymo metais galėtų pretenduoti apie 5 tūkst. smulkių įvairios specializacijos ūkių.

Mažiau palankiose ūkininkauti teritorijose ir teritorijose su aplinkosauginiais apribojimais ūkininkaujantys galės gauti kompensacinę paramą, atitinkantys geros žemdirbystės kodekso reikalavimus, turintys ne mažiau 3 ha dirbamos žemės ir negaunantys paramos pagal priemonę „Ankstyvas ūkininkų pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos”.

Mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse smulkių nuo 3 iki 10 ha ūkių, kurie atitiktų reikalavimus, priskaičiuojama apie 45 tūkst.

Įvertinus ūkių dydį, jų ekonominę situaciją ir galimybę atitikti teikiamos ES TI ir kompensacinės paramos pagrindinius reikalavimus, bei nepakankamą informavimą kaimo gyventojams apie galimą gauti paramą ir tinkamumo kriterijus, tikėtina, kad pirmaisiais metais pasinaudoti pinigine parama galės apie 150 tūkst. smulkių ūkių, iš jų apie 45 proc. galės dalyvauti ne tik TI schemeje, bet ir kitose paramos programose.

Pagrindinės priežastys, lemsiančios dalinį numatomos ūkiams teikti paramos įsisavinimą būtų per vėlai ir neinformatyviai apie galimas paramos kryptis ir reikalavimus joms gauti pateikiama informacija kaimo gyventojams, neužbaigta žemės reforma, neįgyvendinta ūkių buhalterinė apskaita ir nepakankamas kaimo žmonių vadybinis pasirengimas.

Išvados ir pasiūlymai

1. Smulkaus ūkio vystymosi tendencijos rodo, kad Lietuvoje smulkių, nuo 3 iki 10 ha, ūkių skaičius mažai kinta: jie sudaro 46 proc. visų žemės ūkio veikla užsiimančių ūkių, užima 26 proc. dirbamų žemės ūkio naudmenų, ir jiems tenkanti žemės dalis yra dvigubai didesnė nei ES šalių smulkių ūkių. Gamybos apimtys kiekviename smulkiame ūkyje mažos, tačiau šių ūkių indėlis į žemės ūkio produkcijos gamybą yra ženklus ir sudaro apie 26 proc. visos gaminamos produkcijos. Mažesni nei 3 ha dydžio ūkiai naudoja 9 proc. dirbamos žemės ir pagamina apie 4 proc. bendrosios žemės ūkio produkcijos vertės.
2. Ūkių pagal jų dydį hektarais struktūrinius pokyčius vertinti sudėtinga dėl informacijos stokos. Registruotų ūkių duomenys rodo, kad 10-50 ha ūkių skaičius per pastaruosius penkerius metus išaugo du kartus, didesnių negu 50 ha - apie 12 kartų. Smulkių, iki 3 ha, ūkių skaičius vidutiniškai kasmet sumažėja apie 20,6 tūkst., mažai kinta ir stabiliausi išlieka 3,1–10 ha ūkiai (128 tūkst.).
3. Šalies ūkininkų sudėtis pagal amžių yra gana nepalanki. Daugiau nei 60 proc. ūkininkų yra 60 metų ir vyresni. Tik apie 8 proc. ūkininkų yra mažiau nei 40 metų amžiaus. Apibendrinus įvairių šaltinių duomenis nustatyta, kad stambiuose ūkiuose ūkininkauja jaunesnio, smulkiuose - vyresnio amžiaus kaimo gyventojai. Jaunesni nei 45 metų amžiaus ūkių šeimnininkai 3–10 ha ūkių grupėje sudaro apie 11, stambių ūkių grupėje – 28 proc. Pensinio amžiaus ūkininkaujantieji iš žemės ūkio naudmenų hektaro pelno gauna 20–22 proc. mažiau, negu 35–45 metų amžiaus ūkių šeimnininkai.
4. Nespecializuotuose smulkiuose, iki 10 ha, ūkiuose vyrauja žemas darbo našumas, ūkių nariai neišdirba norminio darbo laiko, todėl gaunamos mažos pajamos iš žemės ūkio veiklos nesudaro galimybių ūkio plėtočiai, o tuo pačiu ir ūkio narių socialiniam saugumui. Dalinio užimtumo ūkių nariai dėl neišplėtotų kitų ekonominių veiklų kaime, senyvo amžiaus ir gebėjimų stokos dirbti rinkos sąlygomis turi menkas galimybes didinti savo pajamas, derindami darbą ūkyje ir kitose veiklose.
5. Ūkinės veiklos palyginamoji efektyvumo analizė, atlikta remiantis žemės ūkio respondentinių įmonių duomenimis, rodo, kad ūkių pelnas 1998–2001 metų laikotarpiu mažėjo, investavimo galimybės buvo menkos; smulkių ūkių investicijos į žemės ūkio mašinų ir įrengimų bei gamybinių pastatų atnaujinimą, skaičiuojant žemės ūkio naudmenų hektarui, buvo 6 kartus

mažesnės negu stambesniuose nei 10 ha ūkiuose. Didelę dalį - 32–35 proc. smulkių ūkių pajamose sudarė pensijos, samdomo darbo pajamos ir kitos socialinės išmokos.

6. Lietuvai tapus ES nare, smulkūs ūkiai dėl atitinkamų apribojimų galės pasinaudoti ne visomis struktūrinių fondų paramos priemonėmis. Labiausiai prieinamos bus TI, kompensacinė parama ūkininkaujantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse ir pusiau natūriniais ūkiams. Pagal numatytą taikyti supaprastintą tiesioginių mokėjimų schemą (55 proc. ES TI lygio), šalies ūkininkaujantieji 2004 -aisiais gautų vidutiniškai 7 kartus didesnes TI už žemės ūkio naudmenų hektarą, lyginant su 2002 metais gautomis. Jų dydis skirtingos specializacijos ūkiams būtų nuo 181 iki 559 Lt/ha.

7. Smulkių ūkių struktūriniais pokyčiams svarbią reikšmę turės ankstyvo ūkininkų pasitraukimo iš prekinės žemės ūkio gamybos ir pieno gamybos nutraukimo rėmimas. Prognozuojama, kad (2004-2006 metais) šia priemone pasinaudos apie 20 tūkst. smulkių ūkių.

8. Lietuvai tapus ES nare, smulkių ūkių pajamoms įtakos turės žemės ūkio produkcijos kainų didėjimas, TI bei kompensacinė parama. Prognozuojama, kad dėl žemės ūkio produktų kainų pokyčio palankiose ūkininkavimui vietovėse įsikūrusių smulkių mišrios gamybos ūkių bendroji žemės ūkio produkcija 2004 metais, palyginti su 2002-aisiais, vidutiniškai padidėtų 18 proc., mažiau palankiose ūkininkavimui vietovėse – 15 proc. Piniginės pajamos (ūkio pelnas, TI ir kompensacinė parama) pusiau natūrinių ūkių palankiose ūkininkauti vietovėse padidėtų 2, mažiau palankiose vietovėse - 4 kartus. Ūkių pajamose paramos dalis sudarytų daugiau kaip 50 proc. ir siektų 660 – 890 Lt/ha.

9. Tiesioginės išmokos ir kompensacinė parama turės svarbią reikšmę 5– 10 ha smulkiems, mišrios gamybos ūkiams, kurių pagrindinė prekinė produkcija yra pienas. Šie ūkiai turės geresnes sąlygas įsigyti būtiniausių šaldymo ir melžimo įrangą, kuri būtina pieno kokybei užtikrinti. Didėjant TI ir gaunant kompensacinę paramą mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse, per keletą metų smulkūs pusiau natūriniai ūkiai, galės sukaupti didesnę kiekį lėšų, būtinų ūkiui stambinti (žemei įsigyti, pastatams atnaujinti ir statyti, technikai atnaujinti ir kt.).

10. Smulkūs, iki 3 ha ūkiai, gaudami TI piniginę paramą, sukaupta nedidelę pelno masę, todėl ši parama jiems bus daugiau socialinė, išskyrus siauros specializacijos (uogų, grybų auginimo ir kt.) bei netradicinės žemės ūkio veiklos ūkius. Dalis šių ūkių prekinės produkcijos gamyboje mažės.

Daliai smulkių dalinio užimtumo ūkių ekonominiam gyvybingumui įtakos turės kooperatyvų plėtra ir alternatyvių žemės ūkio veiklai darbo vietų kaime kūrimas.

11. Smulkiuose dalinio užimtumo ūkiuose, ūkio nariai mano perspektyviausia esant pagrindines pajamas gauti iš samdomo darbo. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtra kaimo vietovėse, kuriant naujas darbo vietas, yra viena svarbiausių kryptių, sprendžiant smulkių ūkių narių užimtumo bei gyvenimo kokybės klausimus. Investavimas į ekonominių veiklų įvairinimą, įvertinant regionų specifika kaimo vietovėse, paspartintų ūkių restruktūrizavimo procesą, būtų sudaromos palankesnės sąlygos smulkių ūkių nariams derinti užimtumą ūkyje su darbu kitose veiklose, o neefektyvi smulkiuose, iki 3 ha, ūkiuose prekinės žemės ūkio produkcijos gamyba būtų orientuojama į gamybą šeimos narių poreikiams tenkinti.

12. Remiantis anketine apklausa Žemės ūkio ir kaimo verslo registro apie potencialius ES bei valstybės paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtrai gavėjus, prognozuojama, kad TI ir kompensacinei paramai gauti galėtų pretenduoti apie 70 proc. (152 tūkst. pareiškėjų) smulkių, iki 10 ha, ūkių. Įvertinus esamą smulkių ūkių situaciją ir įvyksiančius pokyčius, Lietuvai tapus ES nare, prekinę produkciją gaminančių smulkių, iki 3 ha, ūkių skaičius 2004-2006 metais kasmet mažės vidutiniškai po 10 proc., 3,1–10 ha ūkių grupėje atitinkamai – po 5 proc. Šalies žemės ūkyje vidutinis ūkio dydis padidės nuo 9,1 iki 11 ha.

13. Kompensacinės paramos dydis, nustatytas ŽŪN hektarui mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse (258 Lt/ha), išlygina ūkių gamybos rezultatų didelius skirtumus, lyginant su ūkininkaujančiais palankiose žemės ūkiui vietovėse. Tačiau dirbantieji mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse gauna nedarbo pajamas ir dirbtinai sudaromos nelygios konkurencinės sąlygos dirbantiems šalies žemės ūkyje.

14. Tiesioginės išmokos ir kompensacinė parama pagerins socialinę padėtį daugumai smulkių, iki 3 ha, ne visiško užimtumo ūkių nariams, tačiau ūkių restruktūrizavimui galimybės bus menkos, išskyrus siaurai specializuotus, netradicinės žemės ūkio veiklos ūkius. Šiuose ūkiuose pagrindinis pajamų šaltinis turės būti darbas kitose ekonominėse veiklose, o ūkis iš prekinės gamybos palaipsniui pereiti prie gamybos tik savo ūkio narių reikmėms.

15. Įvertinus modelinių ūkių pelną, ES TI ir kompensacinę MPŪV ir pusiau natūriniais ūkiams paramą, galima prognozuoti, kad 5– 10 ha ūkiai visuose šalies regionuose turės palankesnes

sąlygas laipsniškam ūkių materialinės bazės stiprinimui, o tuo pačiu ir ūkio plėtrai. Šių ūkių plėtros tempams didesnę įtaką turės įvairių formų kooperacijos ir žemės rinkos išsigalėjimas.

16. Užbaigus žemės reformą, išsigalėjus žemės rinkai (atsižvelgiant į septynerių metų pereinamąjį laikotarpį žemės ūkio paskirties žemei įsigyti užsieniečiams) bei sumažėjus žemės kainos dideliame skirtumui (Lietuvoje žemės ūkio paskirties žemės kaina 20–50 kartų mažesnė negu ES šalyse narėse), lyginant su kitomis ES šalimis, išsivyras palankesnės sąlygos perpirkti gamintojų teises iš neefektyvių ūkių. Tai paskatins ūkių konsolidaciją ir sudarys palankesnes sąlygas stambėti ūkiams.

14. Ūkių restruktūrizavimo procesą lems ūkių, pasirengusių dalyvauti atskirose priemonėse, pasirengimas bei atitinkamų reikalavimų ūkio subjektui atitikties. ES lėšų įsisavinimą labiausiai stabdys informacijos, apie galimas pasinaudoti teikiamos paramos kryptis ir privalomus reikalavimus šioms lėšoms įsisavinti stoka.

15. Siekiant racionaliau panaudoti valstybės ekonominę paramą žemės ūkio verslui, tikslinga ją sieti su gamtinėmis, klimatinėmis ir demografinėmis atskirų regionų sąlygomis, o parama kaimo verslų plėtrai turėtų būti nukreipta deagrarinizacijos linkme, t. y. smulkių ūkių nariams didinant galimybes dirbti ne žemės ūkio veikloje.

16. Užimtumas Lietuvos žemės ūkyje turėtų sumažėti iki 2 kartų. Pagrindinis rezervas - laipsniškas smulkaus, iki 3 ha, ir pensinio amžiaus ūkių šeiminių prekinės gamybos orientavimas į gamybą ūkio reikmėms. Dalinio užimtumo smulkių ūkių restruktūrizavimo tempus lems verslo infrastruktūros kūrimas kaimo vietovėse, įvairių kooperacijos formų plėtra, žemės rinkos išsigalėjimas. Žemdirbiams integruojantis į darbo rinką, reikės didesnių gebėjimų, kurių ugdymui turėtų būti numatomos priemonės ir lėšos jų konsultavimui bei švietimui, mokymui ir perkvalifikavimui.

17. Ūkininkaujantiems mažiau palankiose ūkininkauti vietovėse ir mokant vidutiniškai 258 Lt/ ha dirbamos žemės, ne tik išlyginami ūkininkavimo skirtumai, bet ir sudaromos sąlygos gauti nedarbo pajamas (nustatyta remiantis modelinių ūkių veiklos rezultatų vertinimu). Siūlytume ŽŪM dar kartą patikrinti šių išmokų skaičiavimų pagrįstumą prieš pateikiant jas tvirtinti.

18. Priemonės „Mažiau palankios ūkininkauti vietovės“ paramą pagal nustatytus tinkamumo kriterijus gali gauti tik ūkiai, ne mažesni nei 3 ha. Atsižvelgiant į tai, kad ūkininkaujantiems

smulkiuose mažo derlingumo žemėse esančiuose ūkiuose rekomenduojama plėtoti netradicinį prekinį ūkį, siūlytume paremti ir mažesnius nei 3 ha ūkius, mokant jiems kompensacines išmokas pagal šią priemonę. Be to, šios priemonės tikslo formuluotėje pabrėžiama, kad šia priemone siekiama užtikrinti nuolatinį žemės ūkio paskirties panaudojimą, išsaugoti gyvybingas kaimo bendruomenes bei kaimo kraštovaizdį. Nemokant šios išmokos smulkiems, iki 3 ha, prekiniams ūkiams šie tikslai bus sunkiai įgyvendinami. Siūlytume šios priemonės taikymą derinti su pusiau natūriniais sodininkystės, uogų auginimo ir kitas netradicines veiklas plėtojančiais ūkiais.

19. Teikti daugiau informacijos apie ES paramos kryptis, jų įsisavinimo galimybes (ŽŪM) bei privataus verslo projektų rėmimo galimybes (Ūkio, Finansų ministerijos).

20. Vietovėse, kuriose žemės ūkio veikla nuostolinga ir TI už žemės ūkio naudmenų hektarą nesudaro sąlygų pragyventi iš žemės ūkio veiklos, alternatyvių ekonominių veiklų plėtrai paskatinti turėtų būti suteikiamos išskirtinės lengvatinės sąlygos. Tam tikslui siūlytume parengti atskirų regionų plėtros modelius, apimant visas ekonominių veiklų sritis.

Panaudota literatūra

1. Bendrasis programavimo dokumentas 2004–2006 (projektas). - [http:// www.finmin.lt/lt](http://www.finmin.lt/lt) 2003.
2. Čaplikas J., Žoštautienė V. Smulkaus ir vidutinio verslo situacija ir plėtros strateginės kryptys kaimo vietovėse // Kaimo verslai ir infrastruktūra. Mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas – Akademija, 1999.
3. Lietuvos žemės ūkio ir kaimo plėtros strategijos įgyvendinimo programos 2002 – 2006 m. – Vilnius, 2002.
4. Lietuvos žemės ūkis 2000, 2001, 2002. - V.: Statistikos departamentas prie LRV.
5. Lietuvos Respublikos žemės fondas 2002 sausio 1 d. – Vilnius, 2002.
6. Miniataitė D. Ankstyvos emocijos. Ruošiamės svarbiausioms deryboms. // Žemės ūkis. – 2002. - Nr. 3.
7. Namų ūkių pajamos ir išlaidos (namų ūkių biudžetų tyrimai) 1998, 1999, 2000, 2001. - V.: Statistikos departamentas prie LRV.
7. Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija. - V.: Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2000.
8. Ūkininkų ūkių žemės ūkio gamybos specializavimo modelių ir jų dydžio (pagal gamtines zonas) rekomendacijos. – V.: Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija, 1996.
9. Vitunskienė V. Kaimo gyventojų ūkinės veiklos diversifikacijos socialiniai veiksniai. // Kaimo verslai ir infrastruktūra. Mokslinių straipsnių rinkinys. K.: – Akademija, 1999.
10. Vilpišauskas R., Zobotkaitė V. Lietuvos narystės Europos Sąjungoje pasekmės. Europos komitetas prie LR Vyriausybės, 2001.
11. Tracy Michael. Maisto pramonė ir žemės ūkis rinkos sąlygomis. Žemės ūkio politika Europos Sąjungoje.– V.:Diemedis, 1998. – 387 p.
12. Žemės ūkio respondentinių įmonių duomenys 1997, 1998, 1999, 2000, 2001 - V.: Informacijos ir leidybos centras.
13. Žemdirbių ir kaimo vietovių informavimo rengiantis narystei Europos Sąjungoje programa. Kaimo plėtra integruojantis į ES. – [http:// www. zum. lt/europa/ index. htm](http://www.zum.lt/europa/index.htm). 2002.
14. Žemės ūkio gamybos ir maisto pramonės regioninės plėtros programa. Lietuvos žemės ūkio ir kaimo plėtros strategijos įgyvendinimo programos 2002–2006 m. – V.: LRŽŪM, LAEI, 2002.
15. Agrarstatistiken//http://europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/index_de.htm
16. Grüner Bericht 1999. - Wien: Bundesministerium für Land - und Forstwirtschaft, 2000.
17. Statistisches Jahrbuch über Ernährung Landwirtschaft und Forsten 2000. – Landwirtschaftsverlag GmbH, 2001.

Project title:

IMPACT ASSESSMENT OF EU COMMON AGRICULTURAL POLICY ON RESTRUCTURING OF AGRICULTURAL FARMS

The study has been prepared basis on the request by The European Committee under the Government of the Republic of Lithuania carrying out the Programme on co-ordination of the Negotiations with the EU and Lithuania's participation in the activities of the EU institutions, and on the analysis of socio-economic impact assessment of Lithuania's integration into the EU. The study was partially financed by Local pre-accession assistance programme held by Danish Ministry of Foreign Affairs

Summary

The main goal of this work is evaluating the situation in the small-scale agricultural producers as well as assessing the impact to restructuring of Lithuanian farms (the small-scale ones in particular), to their economic and social being (taking into account their production development conditions and specialisation) by the EU financial support measures.

Research has been done basis on the economic indicators of 1998 – 2002. The impact to the small-scale farms income in 2004 – 2005 by the EU direct payments and the support from the EU structural funds (taking into account changes in inputs and agricultural production prices) has been estimated.

The small-scale farms with of size less than 10 ha prevail in Lithuania amounting to nearly 83 % in the farms structure as well as to 35 % of the utilised agricultural area. These farms produce the agricultural production in the UAA twice bigger than the EU similar farms. The analysis shows the increase in Lithuanian farms with the UAA exceeding 10 ha however the percentage of 3 – 10 ha sized farms is still high (46 %), and this figure doesn't change significantly.

The level of farms specialisation is still low. Basis on the types of the EU farms specialization the farms of mixed specialisation make even 69 % (incl. 52,4 % those with the dominating the cattle breeding and 16,4 % with the dominating crop sector) in the Lithuanian farms structure. The development of farms with the high degree of specialisation is quite slow. Recently the number of such farms increases only in dairy, horticulture and vegetable growing.

30 % of the total agricultural production is being produced in the farms smaller than 10 ha (incl. the share of 26 % produced by 3 – 10 ha farms and the rest 4 % by the farms smaller than 3 ha). The products with higher market prices – dairy, vegetables, potatoes – dominates in the small-scale farms production.

The structure of farmers by age isn't the favourable one. Basis on registration data, over 60 % of farmers are of 60 and elder. Only 8 % of the Lithuanian farmers are under 40. Summarizing the data from various sources it has been estimated that younger farmers own the big-scale farms and the elder farmers – the small-scale ones. The farmers under 45 compose about 11 % in the group of farms with the size of 3 – 10 ha and 28 % in the group of big-scale farms.

The farms activities analysis basis on size and land quality shows that the economic and social situation in the small-scale farms doesn't improve. The partial employment and non-effective work prevail in small-scale farms, so the income received from the agricultural activities are too low to ensure the farms development and social guarantees for the farmers. The possibilities of increasing income received from the agricultural and other activities are low for the farmers because of non-existence of other economic activities, the elder age and lack of abilities to work under market conditions.

The comparative analysis on the effectiveness of agricultural activities based on the data about agricultural enterprises shows the decrease in the profit of the small-scale farms in 1998 – 2001. Pensions, income received from the hired work and other social payments, but not the income from the agricultural activities make the significant share (about 32-35 %) in the small-scale farms income structure.

The small-scale farms (under 10 ha) can't accumulate the higher profit volume because of the low and ineffective, in most cases traditional, mixed production (when the farms with the partial employment prevail), so the investments (per hectare UAA) into renovation of agricultural machinery, equipment and industrial buildings in such farms were 6 times lower than in the bigger-scale ones.

The partial employment, the volume and structure of income determine insufficient consumption, low accumulation opportunities and the lack of economic activeness. The quality of labour

resources declines and the opportunities of integration into labour market decrease in such a situation.

The situation of the farmers should improve after the absorption of the EU structural support in 2004-2006. Investments into the agricultural areas (191,35 Mio Lt), settling of the young farmers (50,7 Mio Lt) as well as into the alternative activities and crafts (95 Mio Lt), acquiring the relevant experience, training and technical support (27,9 Mio Lt) are the main kinds of support directly connected with the strengthening of farms economies and the improvement of employment status.

The support for maintaining income will be provided to the semi-natural farms (108,8 Mio Lt) as well as for those farming in the less favourable areas (516,1 Mio Lt) basis on the Rural Development Plan for 2004 – 2006. The part of this support is intended for fostering of small-scale producers to refuse from the ineffective agricultural activities as well as for improving Lithuanian farms structure by age. This includes the support under the earlier stage retirement scheme. Farmers in the LFA will have the possibility of the support for land foresting. This measure will be the alternative of land use for agricultural production purposes, and it will reduce the farmers' dependence on the agricultural activities.

The EU direct payments will influence the farms production results. Applying the simplified direct payments scheme (55% of the EU level) support to the farmers per hectare UAA in 2004 would exceed the support in 2002 by 7 times. The amount of the payments for the farms with various specialisations would differ from 189 Lt/ha to 577Lt/ha. Additionally, the payments (varying from 163 to 410 Lt/ha) would be paid for those farming in the less favourable areas as well as the payments of 3500 Lt per year for those farming in the semi-natural farms (under 15 ha) would be paid in five years period.

The increase in prices, the direct payments as well as the other support will influence the farms income. The grow in total agricultural production value by 18 % in the small-scale farms situated in the normal areas as well as by 15 % for those situated in the LFA is estimated in 2004 (comparing with the 2002 results) as the consequence of increase in agricultural production prices (the increase in inputs prices has also been taken into account). The farm profit, incl. direct payments and other support) would increase twice in semi-natural farms situated in the normal areas and by 4 times in those situated in the LFA. The part of support would amount to more than 50 % in the income structure and would reach 660 – 890 Lt/ha.

Direct payments and other support will play a significant role in the development of small-scale 5 – 10 ha farms of mixed specialisation, which mainly specialise in the dairy production. These farms will have better conditions of purchasing refrigerating and other equipment necessary to secure milk quality. They will be able to accumulate the means required for their enlargement (incl. land purchase, renovation of buildings and machinery) because of increase in the support.

The small-scale farms (those under 3 ha) enlargement process is slow since they'll not be able to reach the high profit, so the support for them will have the social meaning (excluding farms of narrow specialisation and those farming in the LFA).

The partial employment prevails in the small-scale farms. Basis on survey results the owners of such farms see the perspective the main income to be get from the alternative activities and hired work. Development of small-and-medium-size business in the rural areas is one of the crucial tasks to be achieved while solving the questions of small-scale farms employment and life quality. Implementation of the alternative activities would help to achieve the goal of improving the small-scale farmers employment status, life standards and quality as well as reducing dependence on the non-effective agricultural activities.

Investments into the diversification of the economical activities (taking into account specific of the rural regions) would fasten farms restructuring process. The more favourable conditions of combining employment in the agriculture with the work in the other activities as well as directing the non-effective production only to meet the needs by the households would be created for the small-scale farmers.

The possibility of support for the earlier retirement from the commercial farming and the termination of the commercial dairy production will have the bigger influence to the restructuring of small-scale farms. Basis on the size of milk quota negotiated and the support eligibility criteria the implementation of this measure is expected to be gradual. Resigning from the agricultural activities by 20 thou of small-scale farms is estimated in 2004 – 2006. The more rapid rural development to be expected after 2006 when the farmers taste the benefits by the EU support and the succession and stability of the agricultural policy as well as the increase in prices and demand.

The more favourable conditions for the re-purchase of production rights from the non-effective farmers will be created after the completion of land reform and establishment of the land market

(taking into account the 7 years transitional period to purchase the land of agricultural destination by the foreigners), and after the reduction in the huge land prices difference (the price for land of agricultural destination in Lithuania is 20 – 50 times bigger than in the EU countries). This will fasten farms consolidation and will create the better conditions for farms enlargement. The establishment of land market relations would be one of the most important factors in the process of structural development.

The eligibility to apply for the EU direct payments and other support by 70 % (or by 152 thou of applicants) of the small-scale farmers (under 10 ha) is estimated basis on the survey carried out by Register of Agricultural and Rural Occupation.

The annual reduction in number of small-scale farms (under 3 ha) producing for market needs by 10 % is expected in 2004 – 2006. For those owning 3-10 ha UAA the figure would count to 5 %. The average size of the farms expected to increase from 9,1 ha to 11 ha.

The measures below could serve as the instruments helping to solve the economic and social problems:

- Support to be coupled to the priority agricultural activities in the separate regions (incl. the alternative farming with the high needs of hand work – growing of berries, medical herbs and spices, rare kinds of animals and birds, tourism development etc.);
- Support should foster the effective work and not to create possibilities of the non-labour income.

The actions necessary to foster farms restructuring:

- Providing farmers with the information on the possible kinds and sources of the support;
- Promoting the establishment of cooperatives of all the kinds of activities (consumers, trading, service, production, financial, social);
- Making more favourable conditions for the development of small and medium farms in the rural areas;
- Improving farmers' abilities to compete in the EU agricultural market.